

Ганна МЕЖЖЕРІНА

Гуманітарно-мистецький факультет
 Національного університету «Київський авіаційний інститут»
 просп. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, Україна
 Електронна пошта: anvamel@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

ЛІТОПИСНА ПОВІСТЬ ПРО ВБИВСТВО ІГОРЯ ОЛЬГОВИЧА ТА ЇЇ АВТОР. 1

У статті здійснено текстологічний аналіз «Повісті про вбивство Ігоря Ольговича» в Київському літописі за Іпатіївським списком 1425 р., з'ясовано питання, пов'язані з її авторством, часом і місцем створення. Проведено семантико-мотиваційну реконструкцію психологічних портретів окремих історичних осіб. Доведено, що для Ізяслава Мстиславича особливості відбиття в літописі подій 19 вересня 1147 р. були не менш важливими, ніж для Ольговичів. Зіставлено авторську позицію в статтях 1146 р. і 1147 р. У «Повісті про вбивство Ігоря Ольговича» поєднано декілька соціально-етичних планів (співчуття до Ігоря Ольговича, осуд убивць, оберігання репутації Ізяслава Мстиславича). Проаналізовано мотиви вбивства Ігоря Ольговича та способи реалізації авторської інтенції *оберігання репутації Ізяслава Мстиславича*. Зроблено висновок про те, що вбивство було спровоковане зрадниками Ізяслава. Дослідження показало, що статті на арк. 121–124 зв. написані і включені в хроніку літописцем Всеволода Ольговича одразу після подій 1146 р.

У процесі реконструкції походження літописного запису «выведезь ізъ Заруба» спростовано версію, за якою Ізяслав знайшов Кліма Смолятича в Зарубському монастирі. Реконструйовано долю Кліма Смолятича до його обрання митрополитом. Прозвання *Смолятич* Клим отримав у чернігівському монастирі. Розкрито зв'язки між Климом Смолятичем і чернігівським єпископом Онуфрієм. Підтримано думку Д. Чижевського про те, що пам'ятка «Слово на суботу сиропусну» належить перу Кліма Смолятича. З'ясовано функцію лексем *оубити, бити, побити, погоубити, побиваемъ, оубиштво, льсть, прѣмоудрыи*, усталених словосполучень *льстю оубити, льстю оучинити, льстю погоубити* в реалізації авторської позиції. Молитва кн. Ігоря може бути віднесена до типу молитов, які б ми назвали «інтелектуальними молитвами». Проаналізовано взаємозв'язок між літургійним вшануванням кн. Ігоря на місцевому і загальному церковному рівнях і написанням літописної повісті. Зроблено висновок про те, що автором «Повісті про вбивство Ігоря Ольговича» в Київському літописі був Клим Смолятич. Виявлено функцію агіографічних термінів — хвалебних епітетів-означень поряд з іменем кн. Ігоря в пам'ятках «Книга Степенная Царскаго родословія» і «Книга житій Святих» Д. Ростовського.

Ключові слова: Іпатіївський літопис, «Повість про вбивство Ігоря Ольговича», Ізяслав Мстиславич, Клим Смолятич, давньоруські лексеми, семантика.

Цитування: Межжеріна Г. Літописна повість про вбивство Ігоря Ольговича та її автор. 1. Мовознавство. 2026. № 3. С. 42–67. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-348-2026-3-004>
 Citation: Mezherina H. (2026). Litopysna povist pro vbyvstvo Ihoria Olhovycha ta yii avtor [The chronicle tale of the murder of Igor Ol'govich and its author]. 1. Movoznavstvo, (3), 42–67. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-348-2026-3-004>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Літописи зберегли свідчення про події 1147 р., пов'язані з убивством великого київського князя Ігоря Ольговича. У Київській частині Іпатіївського літопису за списком 1425 р. знаходимо детальний, емоційний опис трагічних подій (*1147, ЛК-1908 : арк. 128–130). Розгорнутий хронікальний опис історії загибелі Ігоря Ольговича міститься в Лаврентіївському літописі за списком 1377 року (*1147, ЛС-1 : арк. 105–106). У Радзивіллівському літописі за списком кінця XV ст. (*1147, ЛР : арк. 177 зв.–180) розповідь про кн. Ігоря значно ближча до розгорнутого хронікального повідомлення, ніж до повісті. У Комісійному списку XV ст. Новгородського I літопису хроніст дав лише коротке повідомлення про вбивство Ігоря Ольговича: «Того же лѣта убиша киянѣ князя Игоря Олговича» (*1147, ЛН : арк. 107 зв.). У Новгородському IV літописі повідомлення про загибель Ігоря Ольговича розширене до семи рядків (*1147, ЛН-IV: с. 7–8). У Никонівському літописі, укладеному в 20-ті роки XVI ст., докладна розповідь про кн. Ігоря має назву «Убієніє великого князя Игоря Олговича Кієвскаго» (*1147, ЛНик-1 : с. 175–176). У «Хронографі» редакції 1512 р. в короткому повідомленні про вбивство Ігоря Ольговича зазначена помилкова дата: «В лѣто 660 оубиша Игоря Кіане Олговича, вечемъ снемъшеся» (*660, гл. 189, Хроногр.1512 : арк. 219 зв.). Розлога розповідь про вбивство кн. Ігоря наявна в літописі за Воскресенським списком XVI ст. (*1147, ЛВоскр. : с. 41–42). У Густинському літописі початку XVII ст. (*1146–1147, ГустЛ : арк. 145 зв.–146 зв.) міститься невелика розповідь, в якій літописець дав чітку оцінку київським подіям 1147 р.

Спробуємо проаналізувати композиційні, стилістичні, жанрові особливості Повісті про Ігоря Ольговича в Київському літописі XII ст. (далі: «Повість...»), провести семантико-мотиваційну реконструкцію психологічних портретів окремих історичних осіб та, за можливості, віднайти відповіді на питання, пов'язані з її авторством, часом і місцем створення. Реконструкція та інтерпретація мовних і позамовних фактів передбачає здійснення комплексного дослідження чинників лінгвістичного, історичного, релігійного характеру, оскільки їх розгляд у відриві один від одного не тільки дає неповну картину, а й нерідко залишається своєрідною лінгвістичною / історичною абстракцією.

Київський літопис входить до складу Іпатіївського зводу за найстарішим списком 1425 року, охоплює події 1117–1199 років (арк. 106–243 зв.). Оскільки перше видання Іпатіївського літопису в 1843 р. вийшло без «Повісті временних літ» (арк. 1–90), у Передмові до нього було зазначено, що літопис поділяється на дві частини, перша з яких «містить у собі Временник Нестора з продовженням, під яким мається на увазі Літопис про Київське та інші Південносхідні Руські князівства до 1200 року» [Предисловіє к Ипатіевской... : VII]. У наступному виданні 1871 р. назва літопису окреслена так: «Літопис Київської і Південно-Західної Русі з 1111–1201 року» [Предисловіє... : III]. Для аналізу Повісті про Ігоря Ольговича за основу нами взято наступне після 1871 р. видання 1908 р. (подальші видання 1923 р., 1962 р., 1998 р. зроблені шляхом його репринтного відтворення), залучено матеріали видання 1843 р., для зіставлень на діахронічному рівні — версії «Повісті...» в джерелах XVI — початку XVIII ст.

У середині XIX ст. були зроблені перші і досить вдалі спроби текстологічного зіставлення варіантів Повісті про Ігоря Ольговича в Іпатіївському і Лаврентіївському літописах. К. М. Бестужев-Рюмін підняв питання, які торкаються часу написання, джерел, імовірних авторів, стильової не-

однорідності Повісті [Бестужев-Рюминь : 83–86]. Стильову неоднорідність «Повісті...» в Іпатіївському літописі вчений пояснював поєднанням у ній текстів, взятих з двох різних джерел, — «сказання Ізяслава соратника про життя його князя і сказання про страждання Ігоря» [там само : 85–86]. На початку 1900-х років М. С. Грушевський не заперечував, що могло бути дві версії сказання про Ігоря Ольговича, але водночас зауважив, що жодна з них не збереглася: «Повість про смерть Ігоря Ольговича мусіла існувати в двох верзіях: одна написана в літописнім стилі <...>, друга — вже зроблена в шабляновім агіографічному стилі. В чистім виді не заховала ся ані перша ані друга» [Грушевський 1954 : 484]. Завдяки відносно невеликому відтинку часу між Лаврентіївським та Іпатіївським списками і значній кількості текстових збігів текстологічні зіставлення було продовжено в подальші періоди. М. Д. Присьолков уважав, що «розповідь про вбивство Ігоря дійшла до нас не в цілому вигляді: у Лаврентіївському списку вона сильно скорочена, в Іпатіївському — злита з іншою літературною пам'яткою» [Приселков : 380]. Зіставивши повідомлення про кн. Ігоря в Лаврентіївському та Іпатіївському літописах, Т. Л. Вілкул дійшла висновку про те, що «“Житіє Ігоря” у статті Іпат. написано на основі тексту протографа, і його треба кваліфікувати як цілісну агіографічну редакцію, а не поєднання вже готових текстів» [Вілкул 1999 : 9].

Багатьох прихильників знайшла думка Д. С. Лихачова про існування чернігівської і переяславльської Повістей про вбивство Ігоря Ольговича, оскільки в київській Повісті можна знайти інформацію чернігівського та переяславльського походження [Лихачев : 221–223]. Дослідження І. К. Чугаєвої «Чернігівське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело?» засвідчило відсутність чернігівських літописних фрагментів зазначеного періоду і водночас наявність значної кількості літописних повідомлень, які гіпотетично мали чернігівське походження [Чугаєва]. Серед них «Бій Ізяслава Мстиславича з Ігорем Ольговичем за Київ» (6654, стп. 327) і «Смерть Ігоря Ольговича» (6655, стп. 353) [там само : 299].

Вшанування пам'яті кн. Ігоря і створення літописної повісті / житія. У визначенні часу написання присвячених Ігорю Ольговичу агіографічних творів нерідко орієнтуються на час ушанування пам'яті Ігоря Ольговича та етапи його канонізації. Основою для місцевого вшанування пам'яті Ігоря Ольговича служили його страстотерпницька смерть, образ невинної жертви, смирення, чудотворення. Усі ці чинники, необхідні для літургійного вшанування на місцевому рівні, детально описані в Київському літописі в «Повісті...». Описуючи ритуальне доторкання до крові загиблого, молитву жертви, знамення Божі, автор готував ґрунт для канонізації князя. «Процес канонізації в Православній християнській церкві звичайно має чотири фази: місцеву, крайову, помісну та вселенську. Отже, особа може бути шанованою місцевим чи регіональним святим, тобто святим певного монастиря або парафії, де вона жила й трудилася. Людина може також вшановуватися крайовим чи єпархіальним святим-угодником Божим певного краю — провінції чи єпархії, де вона мала послух» [Кравченко]. Початок місцевого вшанування пам'яті Ігоря Ольговича Є. Є. Голубинський пов'язував з перевезенням мощів князя до Чернігова: «З усією вірогідністю слід думати, що в Чернігові, в який перевезено було тіло Ігоря в 1150-му році, почалося місцеве вшанування пам'яті його з самої хвилини цього привезення тіла» [Голубинський : 58]. Водночас М. М. Бережков зазначив, що з часу перенесення мощів Ігоря Оль-

говича до Чернігова пам'ять князя шанується як святого угодника Божия, звеличується в молитвах у Чернігівській єпархії та єпархіях південної Росії [Бережков : 2]. Перехід від ушанування князя на місцевому рівні до вшанування на крайовому, єпархіальному рівні звичайно відбувається з певним часовим інтервалом. Таким часовим проміжком між двома етапами канонізації могли бути 1148–1149 рр. і, можливо, перша половина 1150 р. (мощі перевезли в Чернігів 5 червня 1150 р.). Якщо «Повість...» була написана і внесена в літопис незабаром після трагедії, то літургійне вшанування на місцевому рівні почалося між 1148 р. і першою половиною 1150 р.

За свідченням Є. Є. Голубинського, у праці «Словарь историческій о святыхъ, прославленныхъ въ российской церкви, и о нѣкоторыхъ подвижникахъ благочестія мѣстно чтимыхъ» (1862) сказано, що вел. кн. Ігоря вшановують 5 червня місцево (у Чернігові) [Голубинскій : 58–59]. М. П. Барсуков назвав Ігоря Ольговича серед чотирьох чернігівських святих: «У місті Чернігові святі: Святий благовірний князь Святослав Ярославич. Святий благовірний князь Давид Святославич. Святий благовірний князь преподобномученик Ігор Ольгович. Святий чудний Константин, митрополит Київський» [Барсуков : II].

Пам'ять Ігоря Ольговича вшановують двічі: 5 червня (день перенесення мощів) і 19 вересня (день загибелі). У пом'янику церкви Введення Богородиці в ближніх (Антонієвих) печерах Києво-Печерської лаври поминається вел. кн. Георгій Київський (Ігор Ольгович, † 1147) [Келембет : 28]. Ім'я князя внесене в місяцеслови домонгольських святих і покійних, але він не був канонізований ні до Макар'ївського собору 1547 р., ні на соборах 1547 р. і 1549 р. [Голубинскій : 107]. Місцеве вшанування пам'яті кн. Ігоря засвідчене в Любецькому синодику: «Игорь Ольговичъ, кн. черниговскій <...> причтенъ къ лику святыхъ» [Зотовъ : 263–264]. У праці 1965 р. «Канонізація Святих в Українській Церкві» митрополит Іларіон (Огієнко) зазначив, що Ігор Ольгович увійшов до Хору Святих Української Церкви як місцево почитаний князь: «Канонізаційні правила Української Православної Церкви були обмежені та суворі, тому до Хору Святих Української Церкви ввійшло тільки 11 князів та 5 княгинь <...> І більшість князів були тільки місцево почитані. Серед Святих 4 Великі Князі Київські: 1. Рівноапостольний Володимир Великий († 15.VII.1015). 2. Мстислав († 15.IV.1133). 3. Мученик, Чудотворець і Схимонах Ігор († 19.IX.1147) і 4. Ростислав († 14.III.1168)» [Іларіон : 167]. Отже, на загальному церковному рівні Ігоря Ольговича почали вшановувати після 1965 р.

За припущенням О. П. Толочка, Ігоря Ольговича канонізували після смерті митрополита Константина: «У Чернігові потребували канонізації нагло вбитого киянами Ігоря Ольговича, але для “нормальності” необхідно було добрати йому “пару”, “двійника”, який би повторив його смертний шлях (і в прямому, і в символічному сенсі цього слова). <...> Таким чином, тільки тотожна смерть митрополита відкривала можливість для канонізації князя» [Толочко О. П. 1993 : 46; див. також: Приселков : 380]. Прихильники чернігівської версії створення «Повісті...» нерідко пов'язують дату її написання з часом перенесення тіла до Чернігова влітку 1150 р.: «Це — версія ольговичів, які канонізували Ігоря і перенесли його тіло з Києва до Чернігова. У зв'язку з цим перенесенням <...> було складено розповідь про його вбивство» [Лихачев : 221], «Ймовірно, літописець Святослава використав агіографічне джерело про брата Ігоря, що фрагментарно наявне у тексті КЛ

під 1146–1147 рр. Ця агіографічна пам'ятка створювалася в Чернігові, після 1150 р. (перенесення і перепоховання мощей Ігоря)» [Чугаєва : 96].

Написання життя святого хронологічно або випереджає канонізацію, або відстає від неї, іноді може бути одним з етапів підготовки до канонізації: «Коли кінчиться Канонізація Святого, то конче виготовляється і *Життя* його, — його пише або учень Святого, або яка інша особа, що добре знає Святого, або окремо замовляється якомусь вченому богослову. Буває, що Життя Святого складається зараз по його впокоєнні, або й дуже пізно по впокоєнні» [Іларіон : 119]. Тривалий час у науковій літературі підтримувалася гіпотеза, згідно з якою в 1150 р. або невдовзі після 1159 р. «Житіє» Ігоря Ольговича було складене у ворожих Ізяславу Мстиславичу та Клименту Смолятичу колах «чернігівських греків» у Чернігові та згодом (за княжіння Святослава Всеволодовича або під час укладання Київського літописного зводу 1198–1200 рр.) перенесене в Київський літопис і поєднано з розповіддю про вбивство Ігоря [Приселков : 380; Лихачев : 221; Толочко П. П. 2010 : 17–22]. Незважаючи на раціональне зерно в таких міркуваннях, канонічного життя Ігоря Ольговича в нас немає, як немає житій багатьох святих, особливо домонгольського періоду.

Імовірні автори «Повісті про вбивство Ігоря Ольговича». Зіставлення мовних особливостей «Повісті...» і «Києво-Печерського патерика» дало підстави В. Ю. Франчук для того, щоб її автором вважати архімандрита Києво-Печерського монастиря Полікарпа: «Набагато складніший текст Іпатіївського літопису. Матеріали Петра Бориславовича подано тут значно повніше. Крім них, можна виділити фрагменти принаймні ще двох авторів. Один з них, безперечно, Полікарп. Його натуралістична манера розповіді яскраво виражена в сцені розправи з Ігорем Ольговичем. Наявні тут і звеличення чернігівського князя, і пряма мова, і суміш книжних елементів із заниженим просторіччям, і навіть зворот давальний самостійний» [Франчук : 44]. Продовжуючи думку К. М. Бестужева-Рюміна про те, що літописні статті 1146–1154 років Південноруського літописного зводу належать одному автору — сучаснику, прибічнику і, ймовірно, соратнику Ізяслава Мстиславича [Бестужев-Рюмин : 79], Б. О. Рыбаков обґрунтував версію, згідно з якою автором літописних статей і, відповідно, «Повісті...» був Петро Бориславич [Рыбаков : 167, 215, а також 156–232]. Версія знайшла підтримку в науковому середовищі [короткий огляд дискусії див.: Толочко П. П. 2005 : 137, 143–148; Котляр 2009 : 28, 35, 111, 112 та ін.].

У Лаврентіївському, Радзивіллівському, Новгородському І літописах Петро Бориславич не згадується. У Київському літописі за Іпатіївським списком 1425 р. перша згадка про нього з'являється у статті 1152 р., де описані його посольські обов'язки: «Изславъ посла *Петра Борисовича* . а король посла свои мужи» (*1152, ЛК-1908 : арк. 163). У статті цього ж року на арк. 166 по батькові *Борисовичъ* замінене на *Бориславичъ*: «Изславъ посла . к Володимиру Галичкому . *Петра Бориславича*» (*1152, там само : арк. 166). У цій же статті на арк. 166–167 літописець двадцять п'ять разів називає його лише на ім'я *Петръ*. Останній раз про Петра Бориславича йдеться під 1170 роком, де літописець негативно відзивається про його дії: «начаста молвити . *Бориславича Петръ* . Нестерь злѣ рѣчи . на Мъстислава къ Д(а)-в(и)дови лжуча» (*1170, там само : арк. 193). Хроніст Никонівського літопису, який спирався на додаткові джерела, дав Петру Бориславичу ще більш негативну характеристику, назвавши його окаянним київським боярином:

«Окаянніи же боаре Кієвъстии *Петръ Бориславичь*, и Нестерь Жирославичь, и Яковъ Дигиневиць начаша коромолити <...> сія же вси бываше отъ злыхъ челоувѣкъ и ото окааннихъ боарь. Таже по сихъ *Петръ Бориславичь*» (*1170, ЛНик-1 : с. 237). Окреслений в літописах морально-етичний портрет Петра Бориславича жодним чином не узгоджується з образом автора «Повісті про вбивство Ігоря Ольговича». Крім того, жанрові особливості «Повісті...», передусім її зближення з агіографічним твором, передбачали наявність у автора не стільки літературного таланту, скільки великих знань з богослов'я. Не менш показово й те, що в літописах серед учасників або свідків трагічних подій 1146–1147 років не названо Петра Бориславича, більше того, — немає жодних відомостей про те, де він жив і чим займався до *1152 р.

Хто був зацікавлений у написанні повісті про Ігоря Ольговича? Брат кн. Ігоря Святослав, мабуть, не єдиний, хто був зацікавлений у фіксуванні в літописі трагічних подій або написанні житія загиблого князя. Убивство кн. Ігоря є результатом переходу влади від Ольговичів до Мстиславичів, а тому особливості висвітлення подій у літописі були важливі для представників обох кланів.

Між Всеволодом та Ізяславом. Основною державницькою ідеєю Ізяслава була «ідея відстоювання київської і взагалі південноруської “отчини”, обґрунтування законності володіння нею родом Мстиславичів» [Котляр 2011 : 80]. Після того, як 1139 року старший брат Ігоря — Всеволод змінив чернігівське князювання (1127–1139 рр.) на київське (з 1139 р.), Ігор учергове марно просив дати йому Чернігів, який, за словами літописця, «объщаль изъ давна» (*1140, ЛК-1908 : арк. 112 зв.). У Київському літописі перша згадка про Ігоря Ольговича датована 1140 роком. Тоді як Ігор претендував лише на чернігівське князювання, Ізяслав прагнув отримати київський стіл.

Улітку 1146 року тяжко хворий Всеволод повідомив киян, що передає владу кн. Ігорю («а се вы братьи мои Игорьъ . имѣте(с) по нь» — *1146, ЛК-1908 : арк. 118 зв.), потім, за день до смерті, заручився згодою Ізяслава і Давидовичів (там само). Прийшовши до влади, Ігор, імовірно, планував продовжити політику старшого брата і в перші ж дні пообіцяв тисяцькому Улебу та воеводі Івану Войтишичу зберегти їхні повноваження: «Игоръ же посла Оулѣба . и Ивана Воитишича . и р(ч)е има како еста была оу брата моего . тако же боудете оу мене . а Оулѣбови р(ч)е держи ты тысячу . какъ еи оу брата моего держаль» (там само : арк. 119 зв.). Несподівано для Ігоря тисяцький і воевода збурили проти нього київську верхівку. Причина того, що частина представників київської влади воліла якнайшвидше позбутися кн. Ігоря, полягає не в особистості Ігоря і не в його стилі правління, про яке в Київському літописі немає відомостей, а лише в тому, що він належав до династії Ольговичів. Свій гнів на Всеволода, гнів, який накопичувався щонайменше сім років, кияни перенесли на кн. Ігоря. Зіграло роль і те, що Всеволод, порушивши принцип родового старійшинства, силою забрав київський стіл [Бодрухин], і те, що ініціював нескінченні політичні інтриги, і те, що «був у близькому союзі з половецькими ханами і користувався їхньою підтримкою в суперництві з ін. рус. князями» [Котляр 2003 : 643]. Точну оцінку політики Всеволода дав М. С. Грушевський: «Ми знаємо, що він за життя Ярополка немилосердно нищив київські околиці <...> || Ставши київським князем, він обудив велике незадоволення здирством і неправдами своїх тивунів, навіть у прихильнім йому Вишгороді» [Грушевський 1992 : 144–145].

Першим супротивником Ігоря став Ізяслав, який з 1127 р. по 1146 р. змінив п'ять княжих столів, але Києва так і не отримав. Колись пообіцявши Київ Ізяславу і віддавши владу Ігорю, Всеволод перетворив родичів на кровних ворогів, і це було типовим проявом його політики, оскільки «його вічна система — розділяти й пересварювати» [там само : 143]. 1146 року стосунки між Ізяславом та Ігорем різко загострилися, незважаючи на те, що князі не раз цілували один одному хрест (*1142, ЛК-1908, арк. 115; *1145, там само : арк. 117 зв.). Реакція обуреного Ізяслава не змусила довго себе чекати. У перші ж дні князювання Ігоря київські бояри виявили непокору, взялися активно звинувачувати в усіх бідах Києва і Вишгорода його управителів — київського тіуна Ратьшу і вишгородського тіуна Тудора, зчинили самосуд над Ратьшею: «оустремишася . на Ратьшині дворі грабить» (*1146, там само : арк. 119). Судячи з тексту літопису, Ігор запідозрив, що до цього причетний Ізяслав: «посла . Игорь . къ Изаславоу ре(ч) <...> а стоишь ли въ хр(с)тъномъ целованьи» (*1146, там само : арк. 119). Ізяслав не відповів, натомість зібрав військо: «Изаславъ же се слышавъ. и съвькоупи воѡа своѡа. поиде на нь» (там само : арк. 119 зв.). Ідучи з військом на кн. Ігоря, Ізяслав взяв у поміч Чорних Клобуків, «и все Поросье» (область у Київському князівстві по р. Рось), отримав підкріплення з розташованого на р. Ірпінь біля Києва м. *Бѣлогородъ* (сучас. с. Білогородка) і м. *Василевъ* (сучас. м. Васильків) на р. Стугні: «прислаша(с) к нему Бѣлогородъчи . и Василевци» (там само). Перед початком битви Улеб та Іван Войтишич перейшли на бік Ізяслава, залишивши Ігоря з малими силами і прирікши його на поразку. Перебивши воїнів Ігоря та його брата Святослава біля озера Надове (зникле озеро, було на території сучас. Солом'янського р-ну м. Києва. — Вишневський : 271), Ізяслав, як пише літописець, «с великою славою и ч(с)тью въѡха в Киевъ» (там само : арк. 120 зв.), і почалося його столичне правління.

Опис знущання з кн. Ігоря в статті 1146 року. У Київському літописі в «Повісті Ізяслава Мстиславича» з подробицями описані надмірна жорстокість і запобіжні заходи Ізяслава. Під час битви Ігор опинився в Дорогожицькому болоті (болото існувало на місці сучас. Куренівки в м. Києві. — Вишневський : 251), звідки через хворі ноги не зміг вибратися. Князя схопили, відвезли у Видубицький монастир, закували в кайдани: «емше в болотѣ приведоша къ Изаславоу . и посла и в манастирь . на . Выдобычъ . и вковавы» (*1146, ЛК-1908 : арк. 121). Оскільки в 1142–1146 роках Переяславські землі були в підпорядкуванні Ізяслава, цілком природно, що з Видубицького монастиря Ігоря Ольговича перевезли до Переяславля: «и . посла . Переяславлю и всади в пороубъ . манастирь с(вя)т(о)го Ио(н)а» (там само). Ігоря сховали в монастирі св. Іоанна, який, імовірно, знаходився на околиці Переяславля. О. В. Колибенко зазначив, що церква Воскресіння, рештки якої виявлені на території «окольного міста» Переяславля, «розглядається більшістю дослідників як монастирський собор XII ст., що слугував усипальнею. <...> Можливо, це був Іоаннівський монастир, згаданий під 1146 р.» [Колибенко].

Сидячи в порубі, ледь живий Ігор вимолив у Ізяслава дозвіл прийняти чернецтво (*1146, ЛК-1908 : арк. 124). Вісім днів князь лежав при смерті, і «толко емоу Б(ог)ъ д(у)шо || вороти», Ізяслав звелів єпископу Євфимію здійснити постриг (там само : арк. 124–124 зв.). Після того його відвезли в Київ у монастир св. Феодора (там само : арк. 124 зв.). У Переяславлі позиції Ольговичів були досить міцними, у Києві ж, а надто в монастирі св. Феодора,

Ігор був і під наглядом Ізяслава, і подалі від інших Ольговичів. С. М. Гузенко звернула увагу на те, що Ігоря перевели саме у Феодорівський, а не Симеонівський монастир, який належав Ольговичам: «...Ізяслав Мстиславич послав його не в Симеонівський, а у свій родовий Федорівський монастир» [Гузенко : 44]. Монастир св. Феодора «заснований 1129 кн. князем Мстиславом Великим (чиє хресне ім'я було Феодор) як родовий монастир та усипальниця» [Толочко О. П. 2013 : 276].

Ізяслав і в подальшому вдавався до ув'язнення в монастирі своїх супротивників. У 1149 р. він ув'язнив у Печерському монастирі єпископа Нифонта, який виступав проти обрання митрополитом Кліма Смолятича: «посади в Печерському манастырѣ, дондеже Юрьи прииде» (*1149, ЛН : арк. 108). Знущання Ізяслава з переможеного князя Ігоря служило пересторогою для Ольговичів, нагадуванням про наслідки посягання на київський стіл.

Опис знущання з переможеного суперника, безперечно, не тільки кидає тінь на репутацію Ізяслава, який тріумфально посів київський стіл, а й ставить під сумнів версію про те, що літописні арк. 121–124 зв. написані прибічником, однодумцем Ізяслава. Велика кількість реалістичних деталей, різкий осуд дій кн. Ізяслава і щире співчуття до кн. Ігоря свідчать про те, що стаття була написана «по живих слідах» того ж 1146 р. У сукупності такі чинники вказують на те, що автор зазначених літописних аркушів був літописцем Всеволода і що він, якщо не відстоював інтереси Ольговичів, то й не захищав нового володаря — Ізяслава Мстиславича. Не виключаємо, що, прийшовши до влади, Ізяслав просто не встиг замінити літописця.

Без відома Ізяслава. Д.-рус. Киѧне і авторська інтенція. Звичайно автори літописних повістей, сказань, житій називали всіх причетних до вбивства князя. Саме з літописів відомі імена тих, хто убив Бориса (Святополк, Путеша, Талець, Єловіт, Ляшко), Гліба (Святополк, Горясер, Торчин), Андрія Боголюбського (Петро Кучков, Амбал Ясин, Яким Кучкович та ін.), Ярополка Ізяславича (Нерадець) тощо. У «Повісті...» скрупульозно, «покроково» розповідається про події трагічного дня, коли вбили Ігоря, але імен убивць у ній немає. Натомість автор використовує слово *Киѧне* (*Киѧны*). Для того, щоб з'ясувати, кого саме названо киянами, звернемо увагу на використання цього слова в «Повісті Ізяслава Мстиславича». Аналіз показав, що літописець уживав слово *Киѧне* на позначення правлячої київської верхівки (бояр, тіунів), воєвод і київської дружини: «почаша *Киѧне* складувати виноу на тиюна» (*1146, ЛК-1908 : арк. 119); «не оугодень || бы(с) *Киѧномъ* Игорьъ» (там само : арк. 119–119 зв.); «приѣхаша ѿ *Киѧнъ* моужи . нарекоуче ты нашъ кн(я)зь» (там само : арк. 119 зв.); «свѣщаща свѣ||тъ золь съ *Киѧны*» (там само : арк. 119 зв.–120); «скоупиша ѡколо себе *Киѧны* <...> с *Киѧны* . хочемъ пориноути стагъ побѣгнути . с полкомъ своимъ въ Киевъ <...> *Киѧне* же ѡсобно сташа <...> видивъ Игорьъ . вси его вои . ѡже *Киѧне* пославшеса . и поташа оу Изаслава тысачкого» (там само : арк. 120); «и розѣграбиша . *Киѧне* . съ Изаславомъ дружины Игоревы» (там само : арк. 121); «Изаславъ же [вар. Х. П.: додано *съзва*] боѧры своѧ . и всю дружину свою *Киѧне* и ре имъ» (там само : арк. 126 зв.); «*Киѧне* же рекоша . кн(я)же ты са на на(с) не гнѣвай» (там само).

У «Повісті...» слово *Киѧне* вжите вісім разів у значенні ‘знать і жителі Києва, які прийшли на віче на площу св. Софії’: «созовите *Киѧны* <...> *Киѧно(м)* же всимъ съшедши(м)са . ѿ мала и до велика <...> || *Киѧне* же рекоша <...> рекоша же *Киѧне* <...> *Киѧне* передъ Володимиромъ <...> ||

река *Киѧномъ* || *Киѧне* же рекоша || жалова на *Киѧны*» (*1147, ЛК-1908 : арк. 127 зв.–130). Двір св. Софії був традиційним місцем зібрань бояр на віче: «Бояри зазвичай збиралися на Горі (у київському дитинці, деє біля Софійського собору)» [Брайчевський : 386]. У Київському літописі використане слово *въче*, тоді як у Лаврентіївському, Радзивіллівському, Ніконовському літописах воно відсутнє: «*Киѧно(м)* же всимъ съшедши(м)са . ѿ мала и до велика . к с(вя)тѣи Софѣи . на дворъ . въставшем же имъ въ *въчи*» (*1147, ЛК-1908 : арк. 127 зв.). Очевидно, саме з Київського літопису слово *въче* було перенесене в Новгородський IV літопис: «Убиша Кіѧне Игоря Ольговича, снемшесѧ *въчемъ*» (*1147, ЛН-IV : с. 7). М. Ф. Котляр зазначив, що «у джерелах 12–13 ст. слово “віче” вживали стосовно князівської ради, а також нарад знаті <...>, зібрань городян за ініціативи князя, навіть на стихійні повстання городян» [Котляр, Мудрий]. Т. Л. Вілкул дійшла висновку про те, що «зосередженість записів про віче у неспокійні періоди історії давньоруських князівств пояснюється не тільки послабленням князівської влади, а й появою у ті часи потреби у виправдувальних або викривальних текстах» [Вілкул 1998 : 80]. Для автора «Повісті...» було принципово важливим підкреслити, що намір вбити кн. Ігоря з'явився саме на віче і що Ізяслав до цього не причетний. Не випадково автор ужив вираз «*Киѧно(м)* <...> въставшем же имъ въ *въчи*» (*1147, ЛК-1908 : арк. 127 зв.). Слово *въставшем* входить до словотвірного гнізда із загальним значенням ‘піднятися’. У записях IX–XIII ст. д.-рус. *въстати* і *въстати* засвідчені зі значенням ‘повставати, повстати проти кого’: «Въсташа Словѧне» (Срезн., 1 : стп. 421), «въсташа на кн(я)зѧ» (там само : стп. 422), «въстѧлѧ на грѣшники» (там само). Синтагма «въставшем же имъ въ *въчи*» маркує одразу декілька важливих семантичних позицій, серед яких і хиткість влади великого київського князя, і його непричетність до вбивства, і бажання автора виправдати Ізяслава, і натяк на наявність заколотників та їх намір скинути Ізяслава.

У статті 1147 р. немає імен осіб, які скоїли злочин. Водночас, якщо звернутись до попередньої літописної статті, можна побачити, що було п'ять осіб, які збирали «свѣтъ золь съ *Киѧны*», «скоупиша ѡколо себе *Киѧны*», щоб скинути Ігоря Ольговича і вокняжити Ізяслава Мстиславича: «началничи . же быша свѣтоу зломоу томоу <...> *Оулѣбъ* тысячкой же *Иванъ Воитишичъ* . и *Лазоръ Саковъскыи* . а въ С(вя)тослави полкоу . *Василь Полачанинъ* . и *Мирославъ Хиличъ вноукъ*» (*1146, ЛК-1908 : арк. 120). Щодо заколотників літописець не використав іменника *Киѧны*, але всі вони, як показав матеріал, були представниками київських правлячих кіл: *Оулѣбъ* — київський тисяцький, *Иван Воитишич* і *Лазоръ Саковъскыи* — київські воєводи, *Василь Полачанинъ* — син Всеволода Ольговича, *Мирославъ* — київський боярин.

Достеменно не відомо, чи були ці особи серед тих, хто в п'ятницю, 19 вересня 1147 р. зібрався на віче на площі св. Софії. Але цілком імовірно, що хтось із них прийшов на площу і, залишаючись у тіні, підбурював народ до вбивства. Ізяславів посол розказав народу про змову Давидовичів і Ольговичів проти Ізяслава і передав волю великого київського князя: «поидите по мнѣ к Черниговоу . на Олгови(ч)» (*1147, там само : арк. 128). Тим не менше, збурений натовп почав діяти на свій розсуд. Присутність на площі заколотників відчувається в обізнаності невідомої особи в міжкнязівських стосунках, зокрема у тому, що вісімдесят років тому в ці ж дні — 15 вересня полоцького князя Всеслава Брячиславича визволили з порубу (*1067, ЛР : арк. 99 зв.), і в закликах убити Ігоря: «первое ѡ семъ промыслимы акоже и

пре(ж) створиша <...> высѣкше Всеслава ис пороуба <...> и много зла бы(с) <...> Игорьъ ворогъ на(ш)го кн(я)за и на(ш) не в пороубѣ но въ с(вя)т(е)мъ Федорѣ» (*1147, ЛК-1908 : арк. 128). Провокаційні дії відчуються і в перекладанні звинувачення на Давидовичів і Святослава Всеволодича: «Киѧне же рекоша . не мы его оубили но СѸ(л)гови(ч) Д(а)в(ы)д(о)вича и Всеволодичь» (там само : арк. 129 зв.). Ізяслав залишив м. Русотин (на території Броварського р-ну сучас. Київської області) і прибув до р. Супій (притока Дніпра), звідки мав прямувати до Чернігова: «Изаславъ <...> ста оу Роусо-тины» (там само : арк. 126 зв.), «стоѧше Изаславъ верхъ Соупоѧ» (там само : арк. 130). Тисяцький Улеб, скоріше за все, залишався в Чернігові чекати Ізяслава. Де був під час віче Іван Войтишич, невідомо. Автор показав, що вбивство скоїли без відома і всупереч волі Ізяслава, але не назвав жодного імені тих, хто підтримував, ініціював, коїв злочин. Усе вказує на те, що Ігоря Ольговича вбили через прибічників Улеба та Івана Войтишича, які взяли ініціативу в свої руки без відома Ізяслава. Знаючи, що вся провина впаде на Ізяслава, підбурювачі переслідували свої цілі, які, можливо, полягали в зміні влади.

Автор «Повісті...» — ставленик Ізяслава. У «Повісті...» поєднано декілька соціально-етичних інтенцій: (1) співчуття до Ігоря Ольговича, (2) осуд убивць, (3) оберігання репутації Ізяслава Мстиславича. У реалізації інтенції оберігання репутації Ізяслава Мстиславича визначальним є мотив відчайдушної боротьби найближчого оточення Ізяслава за життя кн. Ігоря. Автор «Повісті...» в подробицях описав, як кн. Ігоря намагалися врятувати митрополит Клим Смолятич, п'ятнадцятирічний рідний брат Ізяслава — Володимир-Дмитрій, київські тисяцькі Лазар і Рагуїл Добринін, київський боярин Михайл: «ре(ч) имъ Володимиръ того вы бра(т) мои не велѣлъ <...> митрополитъ же възбранаѧше имъ и Лазоръ тысацкой и Рагоуило . || Володимиръ тысацкой . како быша не оубили» (там само : арк. 128–128 зв.); «и скочи Володимиръ с конѧ и ѡгорноу и коръзномъ . река Киѧномъ бра(т)е моѧ не мозите сего створити зла не оубивайте Игорѧ . и доведе и Володимиръ воротъ м(а)т(е)ре своѧ <...> Михаилъ <...> хотя помочи Володимироу . Володимиръ же вмча и во дворъ м(а)т(е)ре своѧ . Игорѧ хорона» (там само : арк. 129). Переслідувачі кн. Ігоря не тільки зневажили великого князя Ізяслава і митрополита Кліма Смолятича, а й здійняли руку на брата Ізяслава і боярина Михайла: «оудариша Володимира <...> и затвори ворота бѣюче же Михаила ѡторгоша хр(с)тъ на не(м) и с чепьми . а в немъ гривна золота <...> и тако лю(д)е ѧша Володимира и хотѣша оубити про Игорѧ» (там само). Описані події вказують на те, що трагедію спровокували особи, які були рішуче налаштовані проти Ізяслава.

Не менш важливим у реалізації авторської інтенції оберігання репутації Ізяслава Мстиславича є мотив розпачу, безвиході, марного виправдовування. Особливу увагу приділено опису стану і думок Ізяслава після того, як він дізнався про злочин: «повѣдаѧ емоу Игореву оубиство . Изаславъ же слышавъ то и прослезивсѧ . и ре(ч) аще быхъ вѣдалъ ѡже сѧко семоу быти . то аче бы ми и далече того блюсти . ѡслати . а могълъ бы(х) Игорѧ сѧблюсти . и ре(ч) Изаславъ своѧи дружинѣ <...> естъ речи Изаславъ велѣлъ но томоу Б(о)гъ послу(х) ѧко не повелѣлъ . ни наоуцилъ а то оуже Б(о)г(о)ви соудити и рѣша емоу моужи его . без лѣпа ѡ немъ печаль имѣеши . ѡже людемъ речи ѧко Изаславъ оуби . и или повѣлѣлъ оубити . но то кн(я)же Б(о)гъ вѣдаєтъ . и вси людѣ <...> Б(о)г(о)ви соудити . и жалова на Киѧны» (там само :

арк. 130). Розлогість та емоційність наведеного опису свідчать і про серйозність загрози, яка нависла над Ізяславом, і про те, що Ізяслав був вкрай зацікавлений у відведенні від себе підозр у наказі вбити кн. Ігоря.

Авторська позиція в статті 1146 р. різко відмінна від авторської позиції в статті 1147 р. У статті 1146 р. відбулося співчуття до Ігоря Ольговича і осуд аморальних дій Ізяслава, у статті 1147 р. — співчуття до загиблого Ігоря і співчуття до несправедливо звинуваченого Ізяслава. Характер авторської оцінки в статті 1147 р. вказує на те, що автор «Повісті...» не був ставлеником клану Ольговичів.

Будучи не в змозі переписати зроблені по живих слідах і, очевидно, негайно включені в літопис записи подій 1146 р., Ізяслав мав потурбуватися про таке відображення подій 19 вересня 1147 р., яке б знімало з нього обвинувачення у вбивстві Ігоря Ольговича. А це потребувало не тільки літературної майстерності, а й іншого літописця.

Єпископ Онуфрій, Клим Смолятич і таємничий Зарубь. Починаючи з кінця лютого 1147 р., після того, як Косьму II Агтика змістили з посади, місце Константинопольського патріарха було вільне. Залишалося вільним і місце Київського митрополита. 1145 року митрополит Михаїл залишив престол і виїхав до Константинополя. У поверненні митрополита-грека Михаїла, який посідав кафедру з 1130 року, ні церковні, ні світські кола не були зацікавлені, оскільки він «одразу ж по прибутті вступив у конфлікт як з духовенством, так і зі світською владою» [Плахонін 2009]. Ізяслав вдало скористався часом подвійного безвладдя. Менше, ніж за два місяці до трагічних подій, 27 липня 1147 року в Києві на соборі єпископів, в якому, за Київським літописом, взяли участь «Черниговський еп(с)пъ <...> Сонофрии . Бѣлогородський еп(с)пъ Феѡ(др)ъ Переяславський еп(с)пъ Еоуфимии . Гюргииский еп(с)пъ Демьянь . Володимирський Федоръ . Новгородський Нифонтъ . Смоленський Маноуиль» (*1147, ЛК-1908 : арк. 125 зв.), було обрано митрополитом Київським і всея Русі ставленика Ізяслава Мстиславича — Кліма Смолятича. Серед учасників собору був і той самий переяславський єпископ Євфимій [Калінович : 124; Колибенко, Колибенко : 38–39], який постриг у ченці кн. Ігоря. Голосуванню передувала гаряча дискусія з приводу правомірності обрання митрополита без згоди Константинопольського патріарха; проти кандидатури Кліма Смолятича «були три єпископи: смоленський (грек), полоцький (також, мабуть, грек) і новгородський (грекофіл)» [Левицький : 61]. Вирішальну роль у поставленні митрополитом Кліма Смолятича зіграв чернігівський єпископ Онуфрій, до якого перейшла частина прав та обов'язків митрополита Михаїла: «Коли ж два єпископи грецькі виступили проти вибору Смолятича, предсідник Собору, чернігівський єпископ Онуфрій <...> аргументував, що єпископи митрополичої провінції мають право вибирати собі єпископа» [Мирослав-Іван]. Це право було забезпечене 28-м правилом IV Вселенського собору [Димитрій (Рудюк)].

У Київському літописі є запис: «постави Изяславъ митрополитомъ Кліма . Смолатича выведъ изъ Заруба . бѣ бо черноризецъ скимникъ» (*1147, ЛК-1908 : арк. 125 зв.). Повідомлення «выведъ изъ Заруба» І. І. Срезневський розглядав як свідчення того, що «в середині XII століття в Заруб'ї був монастир» [Срезневский 1867а : 51], і з'ясував, що поблизу того місця, яке мало назву *Зарубь* і де була переправа через Дніпро, збереглася «печера на кшталт Київських з підземельними церквами, в яких ще й досі помітні ознаки давнього богослужіння» [там само : 53]. Отримані дані були підтвердже-

ні археологічними розкопками в середині XX ст. [див.: Толочко О. П. 2005; Жиленко : 882]. Монастир не зберігся, більше того, — «1124 р. в Переяславі стався землетрус, що пошкодив переяславські церкви і, очевидно, зруйнував шестистовповий храм Зарубського монастиря» [Максимов, Степанович : 154]. У якому стані був монастир у 1147 р., невідомо. З літописних джерел також нічого не відомо про монастир, а єдина згадка про нього наявна в повчанні Єфрема Сиріна «Отъ грѣшнаго Гевргіа черноризца Зарубьскыа пещеры. повѣщънѣ к д(у)ховному чаду» за списком XIII ст. [Срезневский 1867а : 53; див. також: Срезневский 1867б : 37–40].

Висловлене І. І. Срезневським у другій половині XIX ст. [Срезневский 1867а : 51] припущення про те, що Клим Смолятич пов'язаний з монастирем в Зарубі, було прийняте без проведення спеціального аналізу, скоро почало сприйматися як доведений факт [Никольскій : II; Лебединцев : 324; Грушевський 1954 : 263; Каргер : 61; Максимов, Степанович : 154; Жарких : 11 та ін.] і в такому статусі потрапило в енциклопедичні видання — спочатку філологічні, потім історичні [Творогов : 227; Котляр 1997]. Відомий польський історик, релігієзнавець, автор праць з історії Київської Русі А. Поппе, резонно зазначивши невідповідність між значенням слова *зарубь* і змістом літописної статті, вважав цю версію хибною: «В силу цього дискусія про те, чи не походив Клим з монастиря в містечку Заруб біля Смоленська або Києва, є безпідставною» [Поппэ : 456]. Вкрай лаконічно висловлена думка не узгоджувалася з усталеною теорією і, мабуть, тому не була або майже не була взята до уваги. О. П. Толочко поставився до загальноприйнятого тлумачення літописного запису досить обережно, уточнивши, що «(за однією із версій) кн. Ізяслав Мстиславич запросив на Київ. митрополію Климента Смолятича» [Толочко О. П. 2005]. Зокрема, В. В. Ластовський вважає, що Клим Смолятич був пов'язаний «не із Зарубом на Канівщині, а із Зарубом на Смоленщині» [Ластовський : 196].

Якщо, за припущенням дослідників, у літописній статті 1147 р. все ж таки йдеться про Зарубський монастир, то слово *Зарубь* слід розглядати як розмовну назву монастиря з відтінком зневажливості. Проте в літературі XI–XIII ст. не допускалося використання стилістично зниженої лексики щодо православних святинь — монастирів, церков, книг, ікон тощо, і це, зокрема, підтверджують матеріали Київського літопису. У літописі є згадки про жіночий монастир св. Андрія в Києві, Богородиці Різдва в Боголюбіві, Бориса і Гліба в Смоленську, Іринінський монастир у Києві, Лазарев жіночий монастир у Києві, Кирилівський монастир поблизу Києва, Михайлівський Видубицький монастир поблизу Києва, Печерський чоловічий монастир у Києві, Симеонівський монастир у Києві, монастир Спаса на Берестовому під Києвом, Феодорівський чоловічий монастир у Києві. Суцільна вибірка з літопису показала, що хроністи використовували дві формули називання монастиря. Перша формула (26 уживань) передбачала обов'язкову наявність слова *манастырь*: «въ манастыри въ с(вя)т(о)мъ Андрѣи» (*1172, ЛК-1908 : арк. 195 зв.); «**п**анъчина манастыра» (*1128, там само : арк. 109 зв.); «въ **п**анцинѣ манастыри» (*1139, там само : арк. 112); «Печерьского манастыра» (*1126, там само : арк. 108 зв.); «Перьскаго [так у рукоп.] манастыра» (*1171, там само : арк. 195); «къ с(вя)тои Богородици Печерьскои манастырь» (*1150, там само : арк. 146 зв.); «оу Печерьскомъ манастыри» (*1156, там само : арк. 173 зв.); «Печерьскаго манастыра» (*1168, там само : арк. 189); «оу Печерьскийи манастырь» (*1169, там само : арк. 191);

«манастырь Печерський с(вя)тыѧ Б(огороди)ца» (*1171, там само : арк. 194 зв.); «Федосьєва манастырѧ Печерського» (*1182, там само : арк. 220); «Федосьєва манастырѧ» (*1182, там само : арк. 220); «оу с(вя)т(о)го Февдора въ ѡтнѣ ему манастыри» (*1168, там само : арк. 190); «въ манастырь с(вя)т(о)го Федора» (*1146, там само : арк. 124 зв.); «въ ц(е)ркви с(вя)т(о)го Федора . въ ѡтнѣ ему манастыри» (*1154, там само : арк. 168 зв.); «въ с(вя)т(о)мъ Федорѣ . въ отнѣ . ему монастырь» (*1173, там само : арк. 201 зв.); «во ц(е)ркви . с(вя)т(о)го Федора . в Киевѣ в манастырь» (*1187, там само : арк. 228); «въ манастырь . во ц(е)ркви с(вя)т(о)го Іоа(н)на» (*1189, там само : арк. 230 зв.); «къ с(вя)тѣи Гѡрини в манастырь» (*1146, там само : арк. 120 зв.); «до Всеволожа . манастырѧ» (*1169, там само : арк. 190 зв.); «въ манастырь . на Выдобычѣ <...> в манастырь с(вя)т(о)го Іо(н)а» (*1146, там само : арк. 121); «въ манастырь с(вя)т(о)моу Семешноу . бѣ бо манастырь ѡ(ъ)ца его» (*1147, там само : арк. 130); «посла в манастырь . къ с(с)то [вар. Х: с(вя)тому] Семену» (*1162, там само : арк. 185); «оу манастыри с(вя)т(о)го Сп(а)са» (*1157, там само : арк. 175 зв.).

Обов'язково зазначалося ім'я святого покровителя монастиря («въ с(вя)т(о)мъ Андрѣи», «с(вя)тѣи Гѡрини», «с(вя)тои Богородици», «с(вя)т(о)го Февдора», «с(вя)т(о)го Іо(н)а», «с(вя)т(о)го Іоа(н)на», «с(вя)т(о)моу Семешноу») або / також офіційна / неофіційна назва монастиря («Печерський», «Іанъчинь», «Всеволожь», «Федосьєвъ»).

У другій формулі (20 уживань) слово *манастырь* відсутнє, але є ім'я святого покровителя монастиря (або церкви при монастирі), зрідка — назва православного свята: «с(вя)таго Андрѣѧ» (*1128, там само : арк. 108 зв.); «с(вя)т(о)го Андрѣѧ» (*1171, там само : арк. 195); «с(вя)т(о)го Федора» (*1147, там само : арк. 130); «с(вя)т(о)го Федора» (*1168, там само : арк. 189); «въ с(вя)тѣи Федорѣ» (*1147, там само : арк. 128); «къ с(вя)тому Февдору <...> оу с(вя)т(о)го Февдора» (*1170, там само : арк. 192 зв.); «во с(вя)т(о)мъ Февдорѣ» (*1195, там само : арк. 238); «ста противу с(вя)т(о)му Михаилу» (*1149, там само : арк. 139 зв.); «стоѧше Изяславъ . противу с(вя)т(о)моу Михаилу оу Выдобыча въ ѡстровѣ» (*1148, там само : арк. 135 зв.); «с(вя)т(о)го Михаила Выдобычського» (*1198, там само : арк. 242 зв.); «игоумена с(вя)т(о)го Михаила Выдобычського» (*1199, там само : арк. 242 зв.); «сташа на Дорогожичи . подѣ с(вя)тымъ Курило(м)» (*1170, там само : арк. 194); «положена бы(с) . в Киевѣ оу с(вя)т(о)го Кюрила» (*1179, там само : арк. 215 зв.); «прѣѧа Киевоу . в соуботоу же ѣѧа ко с(вя)т(е)мъ моученикомъ ц(е)ркви тоу соущоу . оу с(вя)т(о)го Кюрила» (*1193, там само : арк. 235); «положи братъ Андрѣи тѣло его . въ ц(е)ркви с(вя)тѣи Б(огороди)ци въ Суждали» (*1174, там само : арк. 205 зв.); «въ ц(е)рк(о)вь с(вя)т(о)го Андрѣѧ . и положи его оу Іанкы» (*1145, там само : арк. 118); «перенесе мощи брата своего Игорѧ . ѡ с(вя)т(о)го Семѧа ис Копырева конца . в Черниговъ . и положиша оу с(вя)т(о)го Сп(а)са» (*1150, там само : арк. 148); «с(вя)т(о)го Сп(а)са . на Берестовемъ» (*1183, там само : арк. 220 зв.).

Вказівка на місцезнаходження монастиря («в Киевѣ», «на Выдобычѣ», «оу Выдобыча въ ѡстровѣ», «на Дорогожичи», «въ Суждали», «ис Копырева конца . в Черниговъ», «на Берестовемъ») не замінювала назви монастиря і жодного разу не була використана літописцем без слова *манастырь* або без імені святого покровителя монастиря. Цілком очевидно, що в синтагмі «выведъ изъ Заруба» слово *Зарубъ* не є назвою монастиря і не вказує на його місцезнаходження.

Топонім *Зарубь*, ужитий в Іпатіївському зводі на арк. 85, 96 зв., 119 зв., 154, 159, 174, позначав місто-фортецю на Дніпрі в Київському князівстві, «важливий оборонний пункт Київської землі, що контролював один із найважливіших бродів через Дніпро» [Толочко О. П. 2005]. С. Є. Максимов дійшов висновку про зв'язок топонімічної назви *Заруб* з і.-є. **sr* із загальним значенням 'течія, ріка' і можливість ототожнення Зарубського городища з давнім містом Сар: «Клавдій Птоломей розміщав на Борисфені (Дніпрі) і його "рукаві" три міста з основою *sar*: Сарбак, Серим і Сар <...> Зарубське городище епохи Птолемея може бути пов'язане з одним із цих "міст", які були поселеннями або групами поселень, розташованих біля бродів. <...> Ототожнення Зарубського городища з Саром видається правомірним не тільки з погляду лінгвістики, а й підтверджується даними археології» [Максимов : 142–143].

Під 1471 р. у Псковському І літописі дієслово *зарѣбати* засвідчене зі значенням 'починати рубати, будувати', а під 1497 р. у Густинському літописі — зі значенням 'завалювати, засікати, перегороджувати дорогу' (Срезн., 1 : стп. 944). Під 1224 р. у Софійському І літописі і Софійському Временнику слово *зарубь* вжите зі значенням 'засіка, військове укріплення з повалених дерев': «придоша кь рецѣ Днѣпру на зарубь кь острову Варезскому» (СлРЯ XI–XVII, 5 : 289); «По грѣхомъ нашимъ придоша языци ... а изъ Смоленска на Зарубь [вар. К. О. : на парубь, на рубь] 100 мужъ» (*1224, ЛСоф-І : с. 172); «И совкупивше землю Русьскую всю противу Татаромъ, и приидоша кь рѣцѣ кь Днѣпру на Зарубь ко острову Варязьскому» (*1224, СофВрем : с. 231).

У першому виданні Іпатіївського літопису, підготовленому Археографічною Комісією в 1843 р. на основі списків кінця XIV — початку XV ст., слово *зарубь* використане в родовому відмінку і написано з великої літери як власна назва: «выведъ изъ Заруба» (*1147, ЛІ-1843 : с. 29). Таке написання перейшло в усі наступні видання літопису. У пам'ятці «Книга Степенная Царскаго родословія» (далі: «Книга Степенная...») у розділі «О поставленіи Климента на митрополію главою святаго Климента» і у Воскресенському літописі за списком XVI ст. слово *зарубь* написано з малої літери і не є топонімом: «изведоша изъ заруба Климента Смолятича, иже бысть вельми доволенъ книжною премудрости, изряденъ Философъ» (Кн.Степ. : с. 251); «постави Изяславъ митрополитомъ на Кіевъ Клима Смолятича, выведъ изъ заруба, бѣ бо || черноризецъ и скимникъ; бысть же книжникъ и философъ» (*1147, ЛВоскр. : с. 38–39).

Клим Смолятич був монахом, який прийняв велику схиму, і йому в обов'язок ставилося усамітнення в затворі. У фрагменті «Поставленіе Климента митрополита своими епископы на Руси» в Никонівському літописі сказано, що Клима Смолятича вивели з келії, де він перебував у безмовності, молитві, читанні святих книг: «собравшеся шесть епископовъ, поставиша себѣ митрополита Кіеву и всей Руси инока Клименьта, Смолнянина, *выведше его изъ молчяльныа кѣліи* его. Бѣ бо сей по премногу [в інших списках: *любя*] безмлъвіе, и удоляся отъ всѣхъ, и прилежа молитвѣ и прочитанію божественныхъ писаній, и бѣ схимникъ, и зѣло книженъ, и учителенъ, и философъ велій» (*1147, ЛНик-1 : с. 172). Посилаючись на працю українського церковного діяча, ієромонаха Йоаникія (Михайла) Чверенчука «*Natura ed essenza della vita religiosa nel CSEO*» (Рим, 2000), Р. Я. Берест зазначив, що християнські «відшельники були представлені стовпниками, затворниками,

печерниками, мовчальниками, дендритами тощо» [Берест : 79]. Контекст вказує на те, що Клим Смолятич був затворником. У пам'ятках XI–XII ст. д.-рус. *затворникъ* засвідчене зі значенням 'чернець-відшельник, затворник' (СлРЯ XI–XVII, 5 : 317), *затворъ* — зі значеннями 'ув'язнення', 'самітництво', 'місце ув'язнення, темниця', 'житло відшельника, келія затворника' (там само : 314), *затворити* — зі значенням 'ув'язнити' (там само : 316). Семантика д.-рус. *затворъ* співвідносна з семантикою д.-рус. *поруब्*, яке в пам'ятках XI–XVII ст. використовувалося зі значенням 'підземна або напівпідземна темниця, в'язниця у вигляді ями або землянки, дерев'яний зруб' (СДРЯ XI–XIV, 7 : 223; СлРЯ XI–XVII, 17 : 133). Поруби були в монастирях і княжих дворах, затвори — у монастирях. У Київському літописі в статтях 1146 р. і 1147 р. ужиті співзвучні, близькі за словотвірною структурою слова *поруубъ* і *заруубъ*: «оу *Зараба* [у рукоп. так]» (*1146, ЛК-1908 : арк. 119 зв.); «и иковавы и . посла . *Перетасла*влю и всади в *поруубъ* . в ма-настырь» (*1146, там само : арк. 121); «Игорь розболѣлся в *поруубъ*» (там само : арк. 124); «повелѣ над ни(м) *поруубъ* разоимати» (там само); «изъ *Зарууба*» (*1147, там само : арк. 125 зв.); «высѣкше Всеслава ис *порууба*» (там само : арк. 128). Спільнокореневі д.-рус. *поруубъ*, д.-рус. *заруубъ*, сучас. укр. *зруб*, рос. *сруб* зводяться до і.-є. *rembh- / rombh- із загальним значенням 'рубати' (ЕСУМ, 5 : 130–131). Тому не випадково, що в пам'ятці другої половини XVII ст. «Кройніка» Феодосія Софоновича *заруубъ* замінене на *поруубъ*: «Изяслав *вывел* з *поруубу* Клим^а Смолятича, чернорисца и скимника, и казал поставити митрополитомъ в Киевѣ» (*1147, Кройніка : арк. 93).

В Іпатіївському зводі слово *заруубъ* вжите в статтях 1096 р., 1105 р., 1146 р., 1147 р.: «по сѣи сторонѣ Днѣпра . и приидоста к *Зарубу* . и туто перебродистася» (*1096, ПВЛ-1908, арк. 85); «пришедѣ Бонякъ зимѣ на *Заруубъ*» (*1105, там само : арк. 96 зв.); «переиде Днѣпръ оу *Зараба* [у рукоп. так]» (*1146, ЛК-1908 : арк. 119 зв.); «Клима . Смолятича *выведѣ* изъ *Зарууба*» (*1147, там само : арк. 125 зв.). Аркуші 85 і 96 зв. написані одним почерком, аркуші 119 зв. і 125 зв. — другим [Предисловіє к Іпатіевской... : V], а, отже, над статтями 1146 р. і 1147 р. працював один і той самий переписувач, який міг припуститися помилки в слові *заруубъ* в обох статтях. Можливо й те, що помилки в написанні слова *заруубъ* належать попередньому переписувачу. У «Кройніку» Феодосія Софоновича слово *поруубъ* могло потрапити з джерела, яким користувався укладач.

Синтагма «выведѣ изъ *Зарууба*» наявна тільки в Іпатіївському зводі, хоча про обрання митрополита повідомляється також у Лаврентіївському, Радзивілівському, Густинському літописах (*1147, ЛС-1 : арк. 105; *1147, ЛР : арк. 177; *1147, ГустЛ : арк. 146 зв.). Очевидно, що в списку 1425 року Іпатіївського зводу в синтагмі «выведѣ изъ *Зарууба*» слово *заруубъ* з'явилося внаслідок помилки, якої припустився один з переписувачів у період з другої половини XII ст. до першої чверті XV ст. Вважаємо, що в первинному варіанті на місці слова *заруубъ* стояло слово *затворъ*, а синтагма «выведѣ изъ затвора» означала 'вивів із келії затворника'. Антонімічне усталене словосполучення «въ затворъ вънити» в перекладі XI–XII ст. Синайського патерика означало 'зачинитися, стати відшельником': «самъ въ затворъ въниде и затвори ся въ единомъ стѣльгѣ» (СлРЯ XI–XVII, 5 : 314).

Наведені факти свідчать про те, що Клим Смолятич перебував не в Зарубському, а в якомусь іншому монастирі. Для того, щоб з'ясувати, в якому саме монастирі Клим Смолятич був у 1147 р., необхідно простежити його

долю до того часу, як він опинився в монастирі. Крім полоцького єпископа Козьми («поставиша еп(с)па Полотъскоу . Козмоу» — *1143, ЛК-1908 : арк. 116) і новгородського єпископа Нифонта («1156. Нѣфонть, епскоп новгородскій <...> не хотѣ до см(е)рти кланатиса Климентію митрополитѸ» — *1156, ГустЛ : арк. 155), проти обрання Клима Смолятича митрополитом рішуче виступив смоленський єпископ Мануїл: «Новгородський Нѣфонть . Смоленський Маноуиль . рекоста не есть того в законѣ ꙗко ставити еп(с)помъ митрополита . безъ патриарха» (*1147, ЛК-1908 : арк. 125 зв.). На час поставлення Климента Смолятича митрополитом Мануїл уже десять років був єпископом у Смоленську («поставленъ бы скопечъ Маноуило еп(с)помъ Смоленескоу <...> пришелъ изъ Грекъ» — *1137, там само : арк. 111 зв.). Після обрання Клима митрополитом Мануїл змінив тактику і почав підлещуватися до нього, а коли в 1155 році з Візантії прибув митрополит Константин і утворилося своєрідне двовладдя, єпископи сусідніх смоленського і полоцького князівств Мануїл і Козьма знову виступили проти Клима Смолятича: «митрополитъ Костантинъ приде исъ Ц(а)рагорода . и приѣи кн(я)зь Дюрги съ ч(с)тью . и Полотъський еп(с)пъ и Маноуиль Смоленський еп(с)пъ . иже бѣ бѣгалъ пере(д) Климомъ . и тако испровергъши Климову службу» (*1156, там само : арк. 174). Активне неприйняття смоленським єпископом Мануїлом кандидатури Клима Смолятича було, очевидно, спричинене не стільки намаганням зберегти грецький патронат, скільки кар'єрними претензіями. Як людина, яка у Візантії отримала високу богословську освіту, Клим міг претендувати на посаду єпископа в 1137 р., коли запроваджували Смоленську єпархію. Не тільки духовенство, а й світська влада Смоленська виступала проти нього. Рідний брат Ізяслава Мстиславича смоленський князь Ростислав (1125–1159, 1161) відмовлявся приймати Клима на посаді митрополита: «Ростиславу Клима не хотащю . митрополитомъ» (*1159, там само : арк. 180). В оцінці Клима кн. Ростислав, очевидно, покладався на єпископа Фому, якому довіряв і який звинувачував Клима в гордині і славолюбстві: «р(ч)еши ми. славиши(сѧ) пиша. философъ сѧ творѧ» (XII, сп. XV, Посл. Кл.Смол. : арк. 215). Колізії між Климом Смолятичем і представниками смоленської влади вказують на те, що до 1137 р. він жив у Смоленську.

Де єпископ Онуфрій знайшов Клима Смолятича? На соборі 1147 р. кандидатуру Клима Смолятича відстоював чернігівський єпископ Онуфрій. Цілком очевидно, що Онуфрій порекомендував Ізяславу людину, яку добре знав і на підтримку якої міг розраховувати. Логічно думати, що така людина була не в далекому монастирі, а десь поблизу.

Чи міг Клим Смолятич бути затворником у чернігівському монастирі? На заході Смоленське князівство межувало з полоцькими землями, де був єпископ Козьма, на півночі — з новгородськими, де був єпископ Нифонт. На північному сході сусідніми були володимиро-суздальські землі, на півдні — чернігівські. Відстань від Смоленська до Володимира-на-Клязьмі становила 600 км, від Смоленська до Чернігова — 370 км. Чернігів був значно безпечнішим за Полоцьк і Новгород, і дістатися туди було набагато легше, ніж у сусіднє Володимиро-Суздальське князівство.

На місце митрополита чернігівський єпископ Онуфрій навряд чи запропонував би схимника, який хоч і прославився як великий філософ і книжник, але не мав досвіду керування в церковній сфері. До 1137 р. в Смоленську Клим Смолятич був, скоріше за все, у чині ігумена в монастирі або священника в церкві. Після Пантелеймона («Престависѧ Черниговський еп(с)пъ бл(а)женни Пантелѣмонъ» — *1142, ЛК-1908 : арк. 114 зв.) місце чернігів-

ського єпископа в 1143 р. перейшло до Онуфрія («Поставиша еп(с)па . Чернигову . именемъ Онофрыа» — *1143, там само : арк. 116). Не виключаємо, що до обрання єпископом Онуфрій був ігуменом в одному з чернігівських монастирів, де і знайшов прихисток Клим Смолятич. Дружнім стосункам Онуфрія і Кліма Смолятича мав сприяти майже однаковий статус — перший був чинним, другий колишнім ігуменом.

У середині XII ст. в Чернігові діяли Свято-Успенський Єлецький монастир, Борисоглібський собор, Спаський собор, Троїцько-Іллінський монастир. Про стан Свято-Успенського Єлецького монастиря в XII ст. майже не збереглося даних. Відомо, що «обитель була збудована черніг. кн. Святославом Ярославичем 1060» [Ігнатенко 2013а : 525]. Борисоглібський собор «розташов. у центрі дитинця в Чернігові. <...> За свідченням “Слова про князів” (1175), Б. с. споруджений черніг. кн. Давидом Святославичем» (за іншими версіями, у другій половині XI ст. або другій половині XII ст.) [Коваленко]. Спаський собор «закладений у Чернігові, у центрі дитинця, кн. Мстиславом Володимировичем. <...> Споруду завершили не пізніше серед. 11 ст. Від часу заснування Черніг. єпархії <...> храм був її кафедральним собором. Тут ховали князів (Мстислава Володимировича, Святослава Ярославича, Ігоря Ольговича та ін.)» [Вортман].

Найвірогідніше, що Клим Смолятич зупинився в Троїцько-Іллінському монастирі, куди зі Смоленська найлегше було дістатися водним шляхом — спочатку Дніпром, потім Десною і її притокою і де було багато ченців-самітників. У Радзивіллівському літописі повідомляється: «Антонии же, пришед к Чернигову, и возлюбил Болдину гору, ископавъ пещеру и вселися ту, и есть ту монастырь с(вя)ты Б(огороди)ци» (*1074, ЛР : арк. 112). Територія монастиря «складається з 2-х частин: нижньої (на схилі) і верхньої (на плато). Схил звернений до деснянської заплави, якою в давнину протікала р. Стрижень (прит. Десни, бас. Дніпра). <...> За часів Київської Русі на схилах Болдиних (“нижня” частина) було багато печер, в яких жили ченці-самітники» [Ігнатенко 2013б]. Оскільки Мануїл, судячи з послідовності викладення подій у літописі, був обраний єпископом Смоленська в першій половині 1137 р., можна припустити, що Клим Смолятич дістався Чернігова влітку цього ж року. Мабуть, саме в цьому монастирі Клим отримав прозвання *Смолятич*.

Поширеною є думка, нерідко висловлювана апіорі, про те, що прозвання *Смолятич* означало ‘син Смоляти’. Водночас, за наявними даними, у писемних джерелах XI–XVII ст. імені *Смолята* немає. В «Ономастиконі» С. Б. Веселовського є прізвиська *Смола* (1504 р.), *Смолка* (др. пол. XV ст.), *Смоля* (1578 р.) (Ономастикон : 293). «Словарь древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ» М. М. Тупікова містить антропоніми з коренем -*смол-* : *Смолко* (1495 р., 1502 р., 1566 р.), *Смолка* (1565 р.), *Смола* (1526 р., 1539 р., 1542 р., 1661 р.) (Тупиков : 364), *Смолевъ* (1666 р.), *Смолинъ* (1498 р., 1576 р., 1674 р.), *Смоличъ* (1265 р.), *Смолковъ* (1663 р.), *Смолниковъ* (1685 р.), *Смолчичъ* (1469 р.), *Смоляниновъ* (1648 р., 1677 р.) (там само : 753). Антропонім *Смолятичъ* зафіксований один раз у розділі «По батькові» в сполученні *Климъ Смолятичъ* (там само). Імена із суфіксом -*ат-* (-*ят-*), до яких за аналогією можна було б віднести уявне ім’я *Смолята*, траплялися вкрай рідко. Зокрема, «Словарь...» М. М. Тупікова фіксує лише три імені: *Вышата* (1043 р., 1064 р., XVII ст.) (Тупиков : 100), *Жидята* (1036 р., 1219 р., 1258 р.) (там само : 149), *Жирята* (1135 р.) (там само : 151). Версія про те, що Клим Смолятич був сином людини на ім’я *Смолята*, не знаходить підтвердження.

ЛІТЕРАТУРА

- Барсуковъ Н. П. Источники русской агиографии. Санктпетербургъ : Тип. М. М. Стасюлевича, 1882. XII с., 616 стб., [2], VIII с.
- Бережковъ М. Н. Блаженный Игорь Ольговичъ, князь Новгородѣверскій и великій князь Кіевскій : ист. очеркъ. Черниговъ : Тип. Губерн. Правленія, 1893. 42 с.
- Берест Р. Я. Середньовічні монастирі Галичини: житло та побут. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2011. 332 с.
- Бестужевъ-Рюминъ К. Н. О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV вѣка. С.-Петербургъ: Тип. А. Траншеля, 1868, 378 с.
- Бодрухин В. Ольговичі й Давидовичі. *Сіверянський літопис* : Всеукр. наук. журн. 1999. № 5. С. 10–14.
- Брайчевський М. Ю. Вибране. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. Т. 1. 720 с.
- Вишневський В. І. Водойми Києва. Київ : Ніка-Центр, 2021. 280 с.
- Вортман Д. Я. Спаський собор у Чернігові, Спасо-Преображенський собор. URL: http://www.history.org.ua/?termin=spaso-preobrazhenskyjj_sobor_u (дата звернення: 01.02.2026).
- Вілкул Т. Л. Віче в паралельних повідомленнях літописів. *Укр. іст. журн.* 1998. № 4. С. 70–81.
- Вілкул Т. Л. Літописна повість 1147 р. про вбивство Ігоря Ольговича. *Київ. старовина*. 1999. № 6. URL: <https://www.academia.edu/1978517/> (дата звернення: 01.02.2026).
- Голубинскій Е. Исторія канонизації святихъ въ Русской Церкви. Москва : Унив. тип., 1903. 600 с.
- Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1992. Т. 2. 640 с.
- Грушевський М. Історія України-Руси : в 10 т. Нью-Йорк : Видавн. тов-во «Книго-спілка», 1954. Т. 3. 587 с.
- Гузенко С. М. Фамільні монастирі стародавнього Києва. *Maricтеріум* : зб. / ред. В. Брюховецький. Київ : КП ВД «Педагогіка». 2001. Вип. 7. С. 40–48.
- Димитрій (Рудюк), митрополит. Митрополит київський і Всієї Руси Климент Смолятич (1147–1155). *Укр. церков. вісн. «Помісна Церква»*. 2020. № 10(14) жовтень. URL: https://www.pomisna.info/wp-content/uploads/2020/11/ptsu_2020_1014_web.pdf (дата звернення: 10.12.2025).
- Жарких М. Терехтемирів. Київ, 2013. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009190> (дата звернення: 09.02.2026).
- Жиленко І. Послання Симона і Полікарпа. Джерела і матеріали. Київ : Нац. заповідник «Києво-Печерська лавра», 2022. 1108 с. URL: <https://bit.ly/4vqGb6P> (дата звернення: 10.12.2025).
- Зотовъ Р. В. О черниговскихъ князьяхъ по Любецкому синодику и о черниговскомъ княжествѣ въ Татарское время. С.-Петербургъ : Тип. братьевъ Пантелеевыхъ, 1892. 327 с.+ 50 с.
- Ігнатенко І. М. Чернігівський Свято-Успенський Єлецький монастир. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2013а. Т.10. С. 525–526.
- Ігнатенко І. М. Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2013б. Т. 10. С. 526.
- Іларіон, митрополит. Канонізація Святих в Українській церкві: богословська монографія. Укр. Патрологія. Вінніпег : Наша культура, 1965. Ч. 4. 224 с.
- Калінович О. Єпископи Переяславля Руського XI–XIII ст. *Переяславіка* : Наук. зап. Нац. іст.-етнограф. заповідника «Переяслав» / III Єфремівські читання «Релігійне життя Переяславської землі (IX–XXI ст.)» : зб. наук. ст. 2014. Вип. 7 (9). С. 122–126.

- Каргер М. К. Развалины Зарубского монастыря и летописный город Заруб. *Совет. археология*. 1950. № 13. С. 33–62.
- Келембет С. М. Пом'яники (синодики) князів Чернігівської землі як історичне джерело. *Сіверянський літопис* : Всеукр. наук. журн. 2016. № 6 (132). С. 19–37. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/uk/article/UJRN-0000643807> (дата звернення: 10.12.2025).
- Коваленко В. П. Борисоглібський собор у Чернігові. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 346.
- Колибенко О. Давньоруські храми Переяслава. *Київське православ'я. 13 червня 2014 р.* URL: <http://kyiv-pravosl.info/2014/06/13/davnoruski-hramy-pereyaslava/> (дата звернення: 10.12.2025).
- Колибенко О., Колибенко О. Єпископи Переяславля Руського. *Наук. зап. з укр. іст.* : зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я. М., 2016. Вип. 39. С. 33–41.
- Котляр М. Ф. Всеволод Ольгович. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 643.
- Котляр М. Ф. Духовний світ літописання. Київ : Інститут історії України НАН України. 2011. 338 с.
- Котляр М. Ф. Київський літопис XII століття. Історичне дослідження. Київ : Інститут історії України НАН України. 2009. 316 с.
- Котляр М. Ф. Климент Смолятич. *Малий словник історії України* / В. А. Смолій (відповід. ред.). Київ : Либідь, 1997. С. 198.
- Котляр М. Ф., Мудрий М. М. Віче. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 584.
- Кравченко О., протоієрей. Канонізація святих у Православній церкві. *Персонал : журн. інтелект. еліти*. 2007. № 5. URL: http://personal.in.ua/article.php?ida=502#google_vignette (дата звернення: 10.12.2025).
- Ластовський В. Історичні міфи навколо Зарубського і Трахтемирівського монастирів. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : зб. наук. ст. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Київ, 2019. Вип. 28. С. 196–198.
- Лебединцев П. Г. Михайль, митрополит Київський XII вѣка. *Київ. старина*. 1892. № 12. С. 323–336.
- Левицький Я. В. Перші українські проповідники і їх твори. Рим : Вид. Укр. Католического Університету ім. св. Климента папи, 1973. Т. 35. 188 с.
- Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1947. 499 с.
- Максимов Є. В., Степанович О. С. Загадка Зарубського монастиря. *Археологія*. 2001. № 2. С. 152–158.
- Максимов С. Е. Структурно-семантический анализ названия летописного города Заруб. *Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре*. Киев : Наук. думка, 1988. С. 141–147.
- Мирослав-Іван, патріарх. Зв'язки Української Католицької Церкви з Апостольською. *Патріархат*. URL: <https://bit.ly/4wwktPz> (дата звернення: 30.01.2026).
- Никольський Н. К. О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII вѣка. Санктпетербургъ : Тип. Императ. Акад. Наукъ, 1892. [4], I–VII, 229 [2] с.
- Плахонін А. Г. Михайл І. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6. С. 686.
- Поппэ А. Митрополиты и князья Киевской Руси. *Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.)*. Санкт-Петербург : Византиноведение, 1996. С. 441–499.
- Предисловіє. *Літопись по Ипатскому списку* : Изд. Археограф. Комиссии.

- Санктпетербургъ : Печатня В. Головина, 1871. С. I–IX.
- Предисловіє къ Ипатіевской Лѣтописи. *Полное собраніе русскихъ лѣтописей*. Ипатіевская лѣтопись. Санктпетербургъ : Тип. Э. Праца, 1843. Т. 2. С. I–IX.
- Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической исторіи Кіевской Руси X–XII вв. С.-Петербургъ : Тип. М. М. Стасюлевича, 1913, 414 с.
- Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 361 с.
- Срезневский И. И. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. I–XL. *Сборникъ статей, читанныхъ въ Отдѣленіи русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Вып. 1*. Санктпетербургъ : Тип. Императ. Акад. Наукъ, 1867а. Т. 1(6-9). С. 1–86.
- Срезневский И. И. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. I–XL. *Сборникъ статей, читанныхъ въ Отдѣленіи русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Вып. 2*. Санктпетербургъ : Тип. Императ. Акад. Наукъ, 1867б. Т. 1(6–9). С. 1–96.
- Творогов О. В. Климент Смолятич. *Словарь книжников и книжности Древней Руси* / отв. ред. Д. С. Лихачев. Ленинград : Наука, 1987. Вып. 1. С. 227–228.
- Толочко О. П. Заруб. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3. С. 279.
- Толочко О. П. Смерть митрополита Константина (До розуміння давньоруської моделі святості). *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. Київ : Критика, 1993. Т. 2. С. 30–48.
- Толочко О. П. Федорівський монастир у Києві. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10. С. 276–277.
- Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. Київ : Наук. думка, 2005. 363 с.
- Толочко П. П. «Емше, влачаху поверзше ужи за ноги». *Ruthenica : Альманах середньовічної історії та археології Східної Європи*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. Т. 9. С. 17–22.
- Франчук В. Ю. Тема Ігоря Ольговича чернігівського в давньоруському літописанні. *Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі* : матеріали Міжнар. конф., присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. Чернігів, 1997. С. 42–47.
- Чугаєва І. К. Чернігівське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело? Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 336 с.

ДЖЕРЕЛА

ГустЛ	Густинський літопис / упоряд. та авт. передм. О. Толочко. Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту; Гарвард. б-ка давнього укр. письменства. Корпус текстів, 2013. Т. 11. 421 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови : в 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 5. 704 с.
Кн.Степ.	Книга Степенная Царскаго родословія. Трудъ митрополитовъ Кипріяна и Макарія. Москва : Тип. при Императ. Ун-те, 1775. Ч. I. 580 с.
Кройніка	Кройніка о Русі. Софонович Ф. <i>Хроніка з літописців стародавніх</i> / підгот. тексту, передм., комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. Київ : Наук. думка, 1992. С. 55–167.
ЛВоскр.	Лѣтопись по Воскресенскому списку. <i>Полное собраніе русскихъ лѣтописей</i> . Санктпетербургъ : Типографія Э. Праца, 1856. Т. 7. 346 с.

ЛИ-1843	Ипатієвская лѣтопись. <i>Полное собраніе русскихъ лѣтописей</i> . Санктпетербургъ : Типографія Э. Праца, 1843. Т. 2. С. 1–227.
ЛК-1908	Кіевская лѣтопись. <i>Полное собрание русских летописей</i> . Санкт-Петербург : Тип. М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 284–711.
ЛН	Новгородская первая летопись младшего извода. По Комиссионному списку. <i>Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов</i> . Москва; Ленинград : Изд-во Акад. наук СССР, 1950. С. 101–427.
ЛН-IV	Новгородская четвертая лѣтопись. <i>Полное собраніе русскихъ лѣтописей</i> . Санктпетербургъ : Тип. Э. Праца, 1848. Т. 4. С. 1–165.
ЛНик-1	Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. <i>Полное собрание русских летописей</i> . Москва : «Языки русской культуры», 2000. Т. 9. 288 с.
ЛР	Радзивилловская летопись. <i>Полное собрание русских летописей</i> . Ленинград : Наука, 1989. Т. 38. 178 с.
ЛС-1	Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку 1377 г. <i>Полное собрание русских летописей</i> . Москва : «Языки русской культуры», 1997. Т. 1. Стб. 289–488.
ЛСоф-I	Софійская первая лѣтопись. <i>Полное собраніе русскихъ лѣтописей</i> . Т. 5 : Псковскія и Софійскія лѣтописи. Санктпетербургъ : Тип. Э. Праца, 1851. С. 81–275.
Ономастикон	Веселовский С. Б. Ономастикон: древнерусские имена, прозвища и фамилии. Москва : Наука, 1974. 382 с.
ПВЛ-1908	Повесть временных лет по Ипатьевскому списку. <i>Полное собрание русскихъ лѣтописей</i> . Санкт-Петербург : Тип. М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 1–284.
Посл.Кл.Смол.	Посланіе написано. клименто(м) митрополито(м). рѣскы(м). фомѣ прозвѣтерѣ. истолковано. афонасіемъ мнихомъ. <i>Никольскій Н. К. О литературныхъ трудахъ митрополита Климента Смолятича, писателя XII вѣка</i> . Санктпетербургъ : Тип. Императ. Акад. Наукъ, 1892. С. 103–136.
СДРЯ XI–XIV	Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва : Рус. яз. Азбуковник, 2004. Т. 7, 505 с.
СлРЯ XI–XVII	Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва : Наука, 1978. Вып. 5. 392 с.; 1991. Вып. 17. 296 с.
СофВрем	Софійский времянникъ. Москва : Тип. С. Селивановскаго. Ч. 1 : Съ 862 по 1534 годъ. 458 с.
Срезн.	Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. Трудъ И. И. Срезневскаго : в 3 т. Санкт-Петербургъ : Тип. Императ. Акад. Наукъ, 1893. Т. 1. 1420 стб., 49 с.
Тупиков	Словарь древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ. Трудъ Н. М. Тупикова. Санкт-Петербургъ : Тип. И. Н. Скороходова, 1903. 857 с.
Хроногр.1512	Хронографъ редакціи 1512 года. <i>Полное собраніе русскихъ лѣтописей</i> . Т. 22 : Русскій Хронографъ. Ч. 1. С.-Петербургъ : Тип. М. А. Александрова, 1911. 570 с.

Дата надходження до редакції: 25.06.2026

Дата надходження після рецензування: 01.07.2026

Дата затвердження редакцією: 03.07.2026

REFERENCES

- Barsukov N. P. (1882). *Istochniki russkoj agiografii*. Saint Petersburg: Tipografiya M. M. Stasyulevicha. [In Russian].
- Berest R. Ya. (2011). *Serednovichni monastyri Halychyny: zhytlo ta pobut*. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». [In Ukrainian].
- Berezhkov M. N. (1893). *Blazhennyj Igor' Ol'govich, knyaz' Novgorodsĭverskij i velikij knyaz' Kievskij: istoricheskij ocherk*. Chernihiv: Tipografiya Gubernskago Pravleniya. [In Russian].
- Bestuzhev-Ryumin K. N. (1868). *O sostavĭ russkih lĭtopisej do konca XIV vĕka*. Saint Petersburg: Tipografiya A. Transhelya. [In Russian].
- Bodrukhyn V. (1999). Ol'hovychi y Davydovychi. *Siverianskyi litopys: Vseukrainskyi naukovyi zhurnal*, (5), 10–14. [In Ukrainian].
- Braichevskyi M. Yu. (2009). *Vybrane*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. Vol. 1. [In Ukrainian].
- Chuhaieva I. K. (2018). Chernihivske litopysannia XI–XIII st.: istoriohrafichnyi mif chy istorychne dzherelo? Chernihiv: PAT «PVK «Desna». [In Ukrainian].
- Dymytryi (Rudiuk), mytropolyt. (2020). Mytropolyt kyivskyi i Vsiiei Rusy Klyment Smoliatych (1147–1155). *Ukrainskyi tserkovnyi visnyk «Pomisna Tserkva»*, 10(14) October. URL: https://www.pomisna.info/wp-content/uploads/2020/11/ptsu_2020_1014_web.pdf (last accessed: 10.12.2025). [In Ukrainian].
- Franchuk V. Yu. (1997). Tema Ihoria Olhovycha chernihivskoho v davnoruskomu litopysanni. *Liubetskyi z'ezd kniaziv 1097 r. v istorychnii doli Kyivskoi Rusi: Materialy Mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoï 900-littiu z'izdu kniaziv Kyivskoi Rusi u Liubechi*. Chernihiv, 42–47. [In Ukrainian].
- Golubinskii Ye. (1903). *Istoriya kanonizatsii svyatyh v Russkoj Cerkvi*. Moscow: Universitetskaya tipografiya. [In Russian].
- Hrushevskyi M. (1954). *Istoriia Ukrainy-Rusy: in 10 vols*. New York: Vydavnyche tovarystvo «Knyhospilka». Vol. 3. Do roku 1340. [In Ukrainian].
- Hrushevskyi M. (1992). *Istoriia Ukrainy-Rusy: in 11 vols., 12 books*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 2. XI–XIII vik. [In Ukrainian].
- Huzenko S.M. (2001). *Familni monastyri starodavnoho Kyieva. Magisterium: zbirnyk*. V. Briukhovetskyi (Ed.). Kyiv: KP VD «Pedahohika». Iss. 7. *Istorychni studii*, 40–48. [In Ukrainian].
- Ihnatenko I. M. (2013a). Chernihivskyi Sviato-Uspenskyi Yelets'kyi monastyr. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 10, 525–526. [In Ukrainian].
- Ihnatenko I. M. (2013b). Chernihivskyi Troitsko-Illinskyi monastyr. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 10, 526. [In Ukrainian].
- Ilarion, mytropolyt. (1965). *Kanonizatsiya Sviatyh v Ukrainskij Tserkvi: bohoslovska monohrafiya. Ukrainska Patrolohiya*. Winnipeg: Nasha Kultura. Part 4. [In Ukrainian].
- Kalinovych O. (2014). *Yepyskopy Pereiaslavlia Ruskoho XI–XIII st. Pereiaslavika: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav»*. III Yefremivskij chytannia «Relihiine zhyttia Pereiaslavskoi zemli (IX–XXI st.)»: zbirnyk naukovykh statei, 7 (9), 122–126. [In Ukrainian].
- Karger M. K. (1950). Razvaliny Zarubskogo monastyrya i letopisnyj gorod Zarub. *Sovetskaya arheologiya*, (13), 33–62. [In Russian].
- Kelembet S. M. (2016). Pomiannyky (synodyky) kniaziv Chernihivskoi zemli yak istorychne dzherelo. *Siverianskyi litopys: vseukrainskyi naukovyi zhurnal*, 6(132),

- 19–37. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/uk/article/UJRN-0000643807> (last accessed: 10.12.2025). [In Ukrainian].
- Kovalenko V. P. (2003). Borysohlibskiy sobor u Chernihovi. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1, 346. [In Ukrainian].
- Kolybenko O. Davnoruski khramy Pereiaslava. *Kyivske pravoslavia*. 13 June 2014. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2014/06/13/davnoruski-hramy-pereiaslava/> (last accessed: 10.12.2025). [In Ukrainian].
- Kolybenko O., Kolybenko O. (2016). Yepyskopy Pereiaslavlia Ruskoho. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*: zbirnyk naukovykh statei. Pereiaslav-Khmelnyskyi: Dombrovska Ya. M., (39), 33–41. [In Ukrainian].
- Kotliar M. F. (2011). Dukhovnyi svit litopysannia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Kotliar M. F. (2009). Kyivskiy litopys XII stolittia. Istorychne doslidzhennia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Kotliar M. F. (1997). Klyment Smoliatych. *Malyi slovnyk istorii Ukrainy*. V. A. Smolii (Resp. Ed.). Kyiv: Lybid, 198. [In Ukrainian].
- Kotliar M. F. (2003). Vsevolod Olhovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1, 643. [In Ukrainian].
- Kotliar M. F., Mudryi M. M. (2003). Viche. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1, 584. [In Ukrainian].
- Kravchenko O., protoiieri. (2007). Kanonizatsiia sviatykh u Pravoslavnii tserkvi. *Personal: zhurnal intelektualnoi elity*, (5). URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=502> (last accessed: 10.12.2025). [In Ukrainian].
- Lastovskiy V. (2019). Istorychni mify navkolo Zarubskoho i Trakhtemyrivskoho monastyri. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*: zbirnyk naukovykh statei. Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. Kyiv, (28), 196–198. [In Ukrainian].
- Lebedintsev P. G. (1892). Mikhail, mitropolit Kievskiy XII vĭka. *Kievskaya starina*, (12), 323–336. [In Russian].
- Levytskyi Ya. V. (1973). Pershi ukrainski propovidnyky i yikh tvory. Rome: Vydannia Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu im. sv. Klymenta papy. Vol. 35. [In Ukrainian].
- Likhachev D. S. (1947). Russkie letopisi i ih kulturno-istoricheskoe znachenie. Moscow ; Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR.
- Maksimov S. Ye. (1988). Strukturno-semanticeskij analiz nazvaniya letopisnogo goroda Zarub. Maksimov Ye. V., Petrashenko V. A. *Slavyanskije pamyatniki u s. Monastirek na Srednem Dnepre*. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
- Maksymov Ye. V., Stepanovych O. S. (2001). Zahadka Zarubskoho monastyria. *Arkheolohiia*, (2), 152–158. [In Ukrainian].
- Myroslav-Ivan, patriiarkh. Zv'iazky Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy z Apostolskoii. *Patriiarkhat*. URL: <https://bit.ly/4wwktPz> (last accessed: 30.01.2026). [In Ukrainian].
- Nikol'skij N. K. (1892). O literaturnykh trudakh mitropolita Klimenta Smolyaticha, pisatelya XII vĭka. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. [In Russian].
- Plakhonin A. H. (2009). Mykhail I. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 6, 686. [In Ukrainian].
- Poppe A. (1996). Mitropolity i knyazyia Kievskoj Rusi. *Podskalski G. Khristianstvo i bogoslovskaya literatura v Kievskoj Rusi (988–1237 gg.)*. Saint Petersburg: Vizantinorossika, 441–499. [In Russian].
- Predislovie. (1871). *Lĕtopis' po Ipatskomu spisku*: Izdanie Arheograficheskoy Komissii. Saint Petersburg: Pechatnya V. Golovina, 1–9. [In Russian].
- Predislovie k Ipatievskoj Lĕtopisi. (1843). *Polnoe sobranie russkikh lĕtopisej*. Vol. 2. Ipatievskaya letopis'. Saint Petersburg: Tipografiya E. Pratsa, 1–9. [In Russian].

- Prisyolkov M. D. (1913). Ocherki po cekrkovno-politicheskoy istorii Kievskoj Rusi X–XII vv. Saint Petersburg: Tipografiya M. M. Stasyulevicha. [In Russian].
- Rybakov B. A. (1963). Drevnyaya Rus'. Skazaniya, byliny, letopisi. Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR. [In Russian].
- Sreznevskij I. I. (1867a). Svědčeniya i zamětki o maloizvěstnyh i neizvěstnyh pamyatnikah. I–XL. *Sbornik statej, čitannyh v Otdělenii russkago yazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*. Iss 1. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. Vol. 1(6–9), 1–86. [In Russian].
- Sreznevskij I. I. (1867b). Svědčeniya i zamětki o maloizvěstnyh i neizvěstnyh pamyatnikah. I–XL. *Sbornik statej, čitannyh v Otdělenii russkago yazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk*. Iss 2. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. Vol. 1(6–9), 1–96. [In Russian].
- Tvorogov O. V. (1987). Kliment Smolyatich. *Slovar' knizhnikov i knizhnosti Drevnej Rusi*. D. S. Lihachev (Resp. Ed.). Leningrad: Nauka, (1), 227–228. [In Russian].
- Tolochko O. P. (2005). Zarub. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 3, 279. [In Ukrainian].
- Tolochko O. P. (1993). Smert mytropolyta Konstantyna (Do rozuminnia davnoruskoi modeli sviatosti). *Mediaevalia Ucrainica: mentalnist ta istoriia idei*. Kyiv. Vol. 2, 30–48. [In Russian].
- Tolochko O. P. (2013). Fedorivskiy monastyr u Kyievi. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka Vol. 10, 276–277. [In Ukrainian].
- Tolochko P. P. (2005). Davnoruski litopysy i litopystsi X–XIII st. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Tolochko P. P. (2010). «Emshe, vlachahu poverzhshe uzhi za nogi». *Ruthenica: Almanah serednovichnoi istorii ta arheolohii Shidnoi Yevropy*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Vol. 9, 17–22. [In Russian].
- Vilkul T. L. (1998). Viche v paralelnykh povidomlenniakh litopysiv. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (4), 70–81. [In Ukrainian].
- Vilkul T. L. (1999). Litopysna povist 1147 r. pro vbyvstvo Ihoria Olhovycha. *Kyivska starovyna*, (6). URL: <https://www.academia.edu/1978517/> (last accessed: 01.02.2026). [In Ukrainian].
- Vortman D. Ya. Spaskyi sobor u Chernihovi, Spaso-Preobrazhenskyi sobor. URL: http://www.history.org.ua/?termin=spaso-preobrazhenskyj_sobor_u (last accessed: 01.02.2026). [In Ukrainian].
- Vyshnevskiy V. I. (2021). Vodoimy Kyieva. Kyiv: Nika-Tsentr. [In Ukrainian].
- Zharkyykh M. (2013). Terekhtemyriv. Kyiv. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009190> (last accessed: 09.02.2026). [In Ukrainian].
- Zhylenko I. (2022). Poslannia Symona i Polikarpa. Dzherela i materialy. Kyiv: Natsionalnyi zapovidnyk «Kyievo-Pecherska lavra». URL: <https://bit.ly/4vqGb6P> (last accessed: 10.12.2025). [In Ukrainian].
- Zotov R. V. (1892). O chernigovskikh knyazyah po Lyubeckomu sinodiku i o chernigovskom knyazhestvѣ v Tatarskoe vremya. Saint Petersburg: Tipografiya brat'ev Panteleevykh. [In Russian].

SOURCES

- ESUM Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: in 7 vols. Vol. 5 (2006). O. S. Melnychuk (Chief Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Hronogr.1512 Hronograf redaktsii 1512 goda. (1911). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Vol. 22. Russkij Hronograf. Saint Petersburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova, Part 1, 1–284. [In Old Ruthenian].

- HustL Hustynskyi litopys — The Hustynja Chronicle (2013). O. Tolochko (Comp., Introd.). Ukrainskyi Naukovyi Instytut Harvardskoho Universytetu; Harvardska biblioteka davnoho ukrainskoho pysmenstva. Vol. 11. [In Old Ruthenian, Ukrainian, and English].
- Kn.Step. Kniga Stepennaya Tsarskago rodosloviya. Trud mitropolitov Kipriana i Makariya. (1775). Moscow: Tipografiya pri Imperatorskom Universitete, (1). [In Old Ruthenian].
- Krojnika Krojnika o Rusi. (1992). *Sofonovych F. Khronika z litopystsiv starodavnikh*. Yu. A. Mytsyk, V. M. Kravchenko (Ed., Introd., Comments). Kyiv: Naukova dumka, 55–167. [In Old Ruthenian].
- LVoskr. Lbtopis' po Voskresenskomu spisku. (1856). *Polnoe sobranie russkikh lbtopisej*. Saint Petersburg: Tipografiya E. Praca, (7). [In Old Ruthenian].
- LI-1843 Ipatievskaya letopis'. (1843). *Polnoe sobranie russkikh lbtopisej*. Saint Petersburg: Tipografiya E. Pratsa, (2), 1–227. [In Old Ruthenian].
- LK-1908 Kievskaya letopis'. (1908). *Polnoe sobranie russkikh lbtopisej*. Saint Petersburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova, (2), 284–711. [In Old Ruthenian].
- LN Novgorodskaya pervaya letopis' mladshogo izvoda. Po Komissionnomu spisku. (1950). *Novgorodskaya pervaya letopis' starshego i mladshogo izvodov*. Moscow; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 101–427. [In Old Ruthenian].
- LN-IV Novgorodskaya chetvertaya lbtopis'. (1848). *Polnoe sobranie russkikh lbtopisej*. Saint Petersburg: Tipografiya E. Pratsa, (4), 1–165. [In Old Ruthenian].
- LNik-1 Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patrjarshej ili Nikonovskoj letopis'u. (2000). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (9). [In Old Ruthenian].
- LR Radzivilovskaya letopis'. *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Leningrad: Nauka, (38). [In Old Ruthenian].
- LS-1 Suzdal'skaya letopis' po Lavrent'evskomu spisku 1377 g. (1997). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury, (1), 289–488. [In Old Ruthenian].
- LSof-I Sofiiskaya pervaya lbtopis'. (1851). *Polnoe sobranie russkikh lbtopisej*. Saint Petersburg: Tipografiya E. Pratsa, (5), 81–275. [In Old Ruthenian].
- Onomastikon Veselovskij S. B. (1974). *Onomastikon: drevnerusskie imena, prozvischa i familii*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Posl.Kl.Smol. Poslanie napisano Klimentom Mitropolitom Ruskim Fom¹ Prozviteru. Istolkovano Afonasiem Mnihom. (1892). *Nikol'skij N. K. O literaturnih trudah mitropolita Klimenta Smolyaticha, pisatelya XII vraka*. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk, 103–136. [In Old Ruthenian].
- PVL-1908 Povest' vremennyh let po Ipat'evskomu spisku. (1908). *Polnoe sobranie russkikh letopisej*. Saint Petersburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova, (2), 1–284. [In Old Ruthenian].
- SIRYa XI–XVII Slovar' russkogo yazyka XI–XVII vv. Vol. 5. (1978). Vol. 17. (1991). Moscow: Nauka. [In Old Ruthenian, Russian].
- SDRYa XI–XIV Slovar' drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.). Vol. 5. (2002). Vol. 7. (2004). Vol. 8. (2008). Moscow: Russkij yazyk — Azbukovnik. [In Old Ruthenian, Russian].

- SofVrem Sofiiskij vremennik. (1820). Part 1. S 862 po 1534 god. Moscow: Tipografiya S. Selivanovskago. [In Old Ruthenian].
- Srezn. Materialy dlya slovarya drevne-russkago yazyka po pismennym pamyatnikam. Trud I. I. Sreznevskago: in 3 vols. Vol. 1. (1893). Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk. [In Old Ruthenian, Russian].
- Tupikov Slovar' drevne-russkih lichnyh sobstvennyh imen. Trud N. M. Tupikova. (1903). Saint Petersburg: Tipografiya I. N. Skorohodova. [In Russian].

Received: 25.06.2026

Received in revised form: 01.07.2026

Accepted: 03.07.2026

Hanna MEZHHERINA

Faculty of Humanities and Arts

National University «Kyiv Aviation Institute»

1 Lubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03058, Ukraine

E-mail: anvame1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

THE CHRONICLE TALE OF THE MURDER OF IGOR OL'GOVICH AND ITS AUTHOR. 1

The article carries out a textual analysis of the «Tale of the Murder of Igor Ol'govich» in the Kievan Chronicle preserved in the Ipatiev List of 1425, and reexamines issues concerning to its authorship, time and place of writing. Semantic and motivational reconstruction of psychological portraits of individual historical figures was carried out. The study proves that for Izyaslav Mstislavich, the features of the reflection in the chronicle of the events of September 19, 1147, were as important as for the Ol'govichs. The authorial stance in articles 1146 and 1147 is compared. The «Tale of the Murder of Igor Ol'govich» combines several socio-ethical themes (sympathy for Igor Ol'govich, condemnation of the murderers, protection of the reputation of Izyaslav Mstislavich). The motives for the murder of Igor Ol'hovich and the ways of implementing the author's intention *protecting the reputation of Izyaslav Mstislavich* are analyzed. It was concluded that the murder was provoked by Izyaslav's traitors. The study showed that the articles on folios 121–124 (back of the sheet) were written and included in the chronicle by the chronicler Vsevolod Ol'govich immediately after the events of 1146. By reconstructing the origin of the chronicle syntagma «выведе изъ Запруды» the version according to which Izyaslav found Klim Smolyatich in the Zarubsky Monastery was refuted. The article reconstructs Klym Smolyatich's fate before his election as metropolitan. Klym received the title of *Smolyatich* in the Chernihiv monastery. The connections between Klym Smolyatich and the Chernihiv bishop Onuphrij have been revealed. D. Chyzhevsky's opinion is supported that the monument «Word for a Syropy Saturday» belongs to the pen of Klim Smolyatich. The function of the lexemes *оубити, бити, побити, погоубити, побиваемъ, оубиство, льсть, прѣмоудрыи*, and set word combinations *льстью оубити, льстью оучинити, льстью погоубити* in the implementation of the author's position has been clarified. Prince Igor's Prayer can be attributed to the type of prayers that we would call «intellectual prayers». The article further analyzes the relationship between the liturgical veneration, commemoration of Prince Igor at the local and general church levels and the writing of the chronicle tale. It is concluded that Klym Smolyatich was the author of the «Tale of the Murder of Igor Ol'govich» in the Kyiv Chronicle. The function of hagiographic terms — laudatory epithets next to the name of Prince Igor in the monuments «The Book of the Steppe Royal Genealogy» and «The Book of the Lives of the Saints» by D. Rostovskiy has been revealed.

Keywords: Ipatiev Chronicle, «The Tale of the Murder of Igor Ol'govich», Izyaslav Mstislavich, Klym Smolyatich, Old Russian lexemes, semantics.

(Закінчення статті див. у наступному номері журналу)